

Sociaal en Cultureel Planbureau

BURGERPERSPECTIEVEN

BERICHT **3** > 2025

Update: stand van het land

SANDER KUNST, EMILY MILTENBURG EN JOSJE DEN RIDDER

Belangrijkste bevindingen derde bericht 2025 – update	3
--	----------

Ten geleide	5
--------------------	----------

Hoe gaat het met Nederland?	6
1 Somber over de richting van het land, de economische toekomst en de politiek	6
2 De publieke agenda: wat er speelt en wat een nieuw kabinet moet doen	7
3 Democratie: tevreden met verkiezingen, zorgen over de politiek	14
4 Maatschappelijk pessimisme in tijden van geopolitieke onrust	21
5 Slot: somber de verkiezingen in met veel wensen voor een nieuw kabinet	26

Bijlagen	28
-----------------	-----------

Verantwoording	32
-----------------------	-----------

Literatuur	34
-------------------	-----------

Belangrijkste bevindingen derde bericht 2025 – update

In deze COB-update bekijken we de stemming over de maatschappij en de politiek in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen op 29 oktober 2025. Dat doen we met gegevens uit de enquête Nederland in Beeld (NIB, maart tot en met juni 2025) en een aanvullende enquête in het LISS-panel (augustus 2025). Een deel van de NIB-gegevens is verzameld vóór de val van het kabinet-Schoof op 3 juni 2025. Een klein deel van de gegevens is verzameld nadat de ministers en staatssecretarissen van NSC uit het demissionaire kabinet stapten (22 augustus 2025).

Nog altijd somber over politiek en samenleving

Net als in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 is de stemming over het land somber. Een meerderheid (59%) vindt dat [het met Nederland de verkeerde kant opgaat](#). Het vertrouwen in de politiek is sinds 2022 laag en dat blijft zo. In het voorjaar geeft 60% van de Nederlanders de politiek in Den Haag een onvoldoende. Politici presteren te weinig en zijn vooral met zichzelf bezig, vindt men. Mensen blijven positief over het eigen leven: 93% geeft het eigen leven een voldoende.

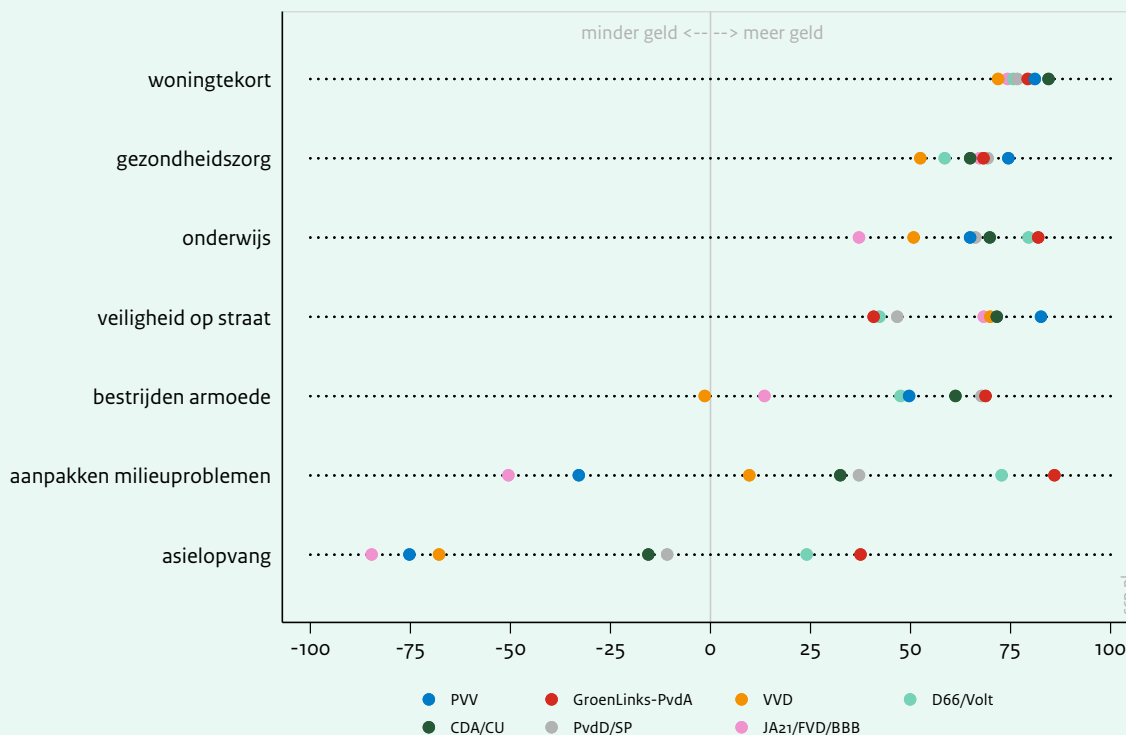
Hoog op publieke agenda: politiek, samenleven, wonen, immigratie, inkomen en prijzen

Mensen willen dat de politiek haar eigen functioneren verbetert. Ze zouden graag zien dat partijen na de verkiezingen [samenwerken om problemen op te lossen](#). Veel mensen maken zich ook zorgen over de manier waarop we in Nederland met elkaar samenleven. Over de thema's wonen, immigratie, en inkomen en prijzen zijn grote groepen Nederlanders bezorgd en verwachten ze actie van een nieuw kabinet. Grootste verandering is de urgentie van defensie: veel mensen vinden dat een volgend kabinet het Nederlandse leger moet versterken.

Een meerderheid van de Nederlanders vindt dat een nieuw kabinet meer geld moet besteden aan gezondheidszorg, onderwijs en veiligheid. Over de thema's klimaat en asiel zijn de meningen verdeeld. Aanhangers van GroenLinks-PvdA en D66/Volt willen meer geld naar de aanpak van milieuproblemen. Kiezers van JA21/FVD/BBB en PVV willen dat daar minder geld naartoe gaat. Ook willen zij – net als aanhangers van de VVD – minder geld besteden aan de opvang van asielzoekers.

Belangrijkste bevindingen

Bestedingsvoorkeuren naar stemintentie, bevolking van 18+, augustus 2025 (in nettosteun^a)

a De nettosteun is % mensen dat (veel) meer geld voor een doeleinde wil - % mensen dat (veel) minder geld wil toekennen aan een doeleinde. Negatieve cijfers betekenen dat de meerderheid van de groep hierop wil bezuinigen. Positieve cijfers betekenen dat de meerderheid er meer geld aan wil uitgeven.

Bron: COB-LISS augustus 2025

Tevredenheid met democratie hoog vanwege stemrecht, maar onvrede over de politiek

71% is tevreden met hoe de Nederlandse democratie functioneert. Deze tevredenheid toont vooral dat mensen positief oordelen over de electorale kant van de democratie (eerlijke verkiezingen, stemrecht, verschillende partijen om uit te kiezen) en de vrijheid van meningsuiting. Onder veel mensen – ook onder diegenen die de democratie een voldoende geven – heerst echter [teleurstelling over andere aspecten van de democratie](#), zoals de mogelijkheid om invloed uit te oefenen, de mate waarin de politiek luistert naar burgers en de mate waarin de politiek erin slaagt problemen op te lossen. Dit komt volgens mensen onder meer door het grote aantal politieke partijen. Hierdoor ontstaan in hun ogen instabiele kabinetten en waterige compromissen. Voor aanhangers van de PVV komt daar nog bij dat zij het niet democratisch vinden dat de grootste partij van Nederland door andere partijen wordt uitgesloten van regeringsdeelname.

Pessimisme over de richting van het land en over de toekomst van de wereld

Een meerderheid (59%) vindt dat het met Nederland de verkeerde kant opgaat. Als we met mensen doorpraten over de reden voor dit pessimisme, blijkt dat zij [achteruitgang zien op politiek, cultureel, economisch en moreel gebied](#). Mensen vinden dat de politiek niet goed functioneert, de Nederlandse cultuur onder druk staat, het inkomen ongelijk verdeeld is en de samenleving verhardt. Ook over de wereld overheerst het pessimisme. In augustus 2025 zegt 59% het moeilijk te vinden om hoopvol te zijn over de toekomst van de wereld. Oorlogen in Gaza en Oekraïne, klimaatverandering, en onvoorspelbare presidenten zoals Trump en Poetin bieden weinig reden tot optimisme. Deze diepe teleurstelling over samenleving en politiek gaat samen met gevoelens van machteloosheid, frustratie en gebrek aan grip. Mensen hebben het gevoel dat zij zelf weinig kunnen doen aan de negatieve gevolgen van binnenlandse en buitenlandse ontwikkelingen. De overheid kan in hun ogen wel wat aan deze problemen doen, maar doet dat niet of doet het verkeerde.

Ten geleide

Dit COB-bericht is onderdeel van het 64^e bericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB), waarin het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) sinds 2008 de Nederlandse publieke opinie volgt en duidt. In dit bericht onderzoeken we de publieke stemming in het voorjaar en zomer van 2025. Hoe denken Nederlanders over het land, de economie en de politiek? Waarover maken ze zich zorgen en wat gaat er goed? Waaraan moet een volgend kabinet aandacht besteden volgens burgers? Tegelijkertijd met deze COB-update verschijnt [COB 2025|3-thema](#) over maatschappelijk onbehagen.

Veldwerk voorjaar 2025 en augustus 2025

Het COB is een combinatie van kwantitatief en kwalitatief opinieonderzoek. Voor het COB maken we gebruik van de SCP-brede enquête Nederland in Beeld (NIB), waarin we met gesloten en enkele open vragen de publieke opinie het hele jaar volgen. De kwantitatieve gegevens waarop de cijfers in dit bericht zijn gebaseerd, zijn verzameld tussen maart en juni 2025. In aanvulling op dit onderzoek hebben we in augustus 2025 in het LISS-panel een korte vragenlijst afgenomen. Deze vragenlijst bevat open vragen over politiek vertrouwen, maatschappelijk onbehagen, tevredenheid met de democratie, en prioriteiten voor een nieuw kabinet. In de veldwerkperiode was er in de media onder meer aandacht voor de oorlog in Gaza, de weigering van minister Faber voor het geven van een lintje aan COA-vrijwilligers, de aankondiging van het tienpuntenplan van Wilders, de val van het kabinet-Schoof op 3 juni en de NAVO-top in Den Haag op 24 en 25 juni.

Met het COB proberen we inzicht te geven in wat mensen denken en vinden van bepaalde onderwerpen. Het gaat om opvattingen en percepties van burgers. Als onderzoekers doen we geen uitspraken over het waarheidsgehalte van deze percepties. We rapporteren over subjectieve antwoorden op enquêtevragen en over open antwoorden om beter te begrijpen wat mensen vinden en waarom. Onderzoek naar ontwikkelingen van objectieve scores en omstandigheden in Nederland vallen buiten het domein van dit onderzoek.

In het rapport noemen we omwille van de leesbaarheid percentages. Die percentages zijn schattingen op basis van representatief steekproefonderzoek en kennen onzekerheidsmarges. Dat betekent dat de daadwerkelijke percentages voor de gehele Nederlandse bevolking (met andere woorden: als we iedereen in Nederland bevraagd zouden hebben) iets hoger of lager kunnen uitvallen dan de gerapporteerde percentages. Naast de beschrijving en duiding van de uitkomsten van de enquête laten we respondenten ook zelf aan het woord. Als we open antwoorden uit de enquête citeren, geven we bij elk citaat informatie over het geslacht, de leeftijd en de opleiding van de respondent.

Hoe gaat het met Nederland?

We beginnen dit bericht met een kort overzicht van de stemming over het land, de economie en de politiek. Met het oog op de komende verkiezingen bespreken we vervolgens welke thema's mensen belangrijk vinden en wat ze verwachten van een nieuw kabinet. Dan gaan we dieper in op een veelgenoemd punt van aandacht: het functioneren van de politiek. We bespreken het vertrouwen in de politiek en houdingen over de democratie. Daarna kijken we naar maatschappelijk optimisme en pessimisme. Wat gaat er volgens sommigen goed in Nederland en waarom hebben anderen het gevoel dat de verkeerde kant opgaat met het land? Dat doen we tegen de achtergrond van de huidige geopolitieke situatie.

1 Somber over de richting van het land, de economische toekomst en de politiek

De stemming over het land blijft in het voorjaar van 2025 somber (zie figuur 1). Een meerderheid van de Nederlanders (59%) vindt dat het duidelijk of meer de verkeerde kant opgaat met Nederland.¹ 13% vindt dat het duidelijk of meer de goede kant opgaat met Nederland. 24% neemt een middenpositie in en ziet zowel positieve als negatieve ontwikkelingen. We bespreken verderop wat de redenen zijn om optimistisch of pessimistisch te zijn.

De verwachtingen over de Nederlandse economie zijn in het voorjaar van 2025 negatiever dan in de winter. De helft van de Nederlanders verwacht de komende twaalf maanden een verslechtering van de economische situatie. Dat was in de winter van 2024-2025 44%. Gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) bevestigen dit beeld. Een verklaring voor het lage consumentenvertrouwen in deze periode is de dreiging van de door Trump aangekondigde handelstarieven in april (CBS 2025). De tevredenheid met de Nederlandse economie bleef onveranderd: driekwart van de Nederlanders (76%) geeft daarvoor een 6 of hoger. Ook over de eigen financiën werden Nederlanders niet negatiever. 60% verwacht hierin de komende twaalf maanden geen verandering, 25% verwacht een betere situatie en 12% een verslechtering. 90% van de Nederlanders geeft de eigen financiële situatie een 6 of hoger.²

De ontevredenheid over de politiek blijft groot. 60% van de Nederlanders geeft de politiek in Den Haag een onvoldoende. De onvrede is het afgelopen jaar gestaag gestegen. In de nazomer van 2024 gaf 49% nog een onvoldoende, in de winter was dat 57%. Verderop zullen we zien dat ook het vertrouwen in de politiek laag blijft, mensen het functioneren van de politiek vaak noemen als bron van zorg en onbehagen en dat zij dit het vaakst noemen als taak voor een nieuw kabinet.

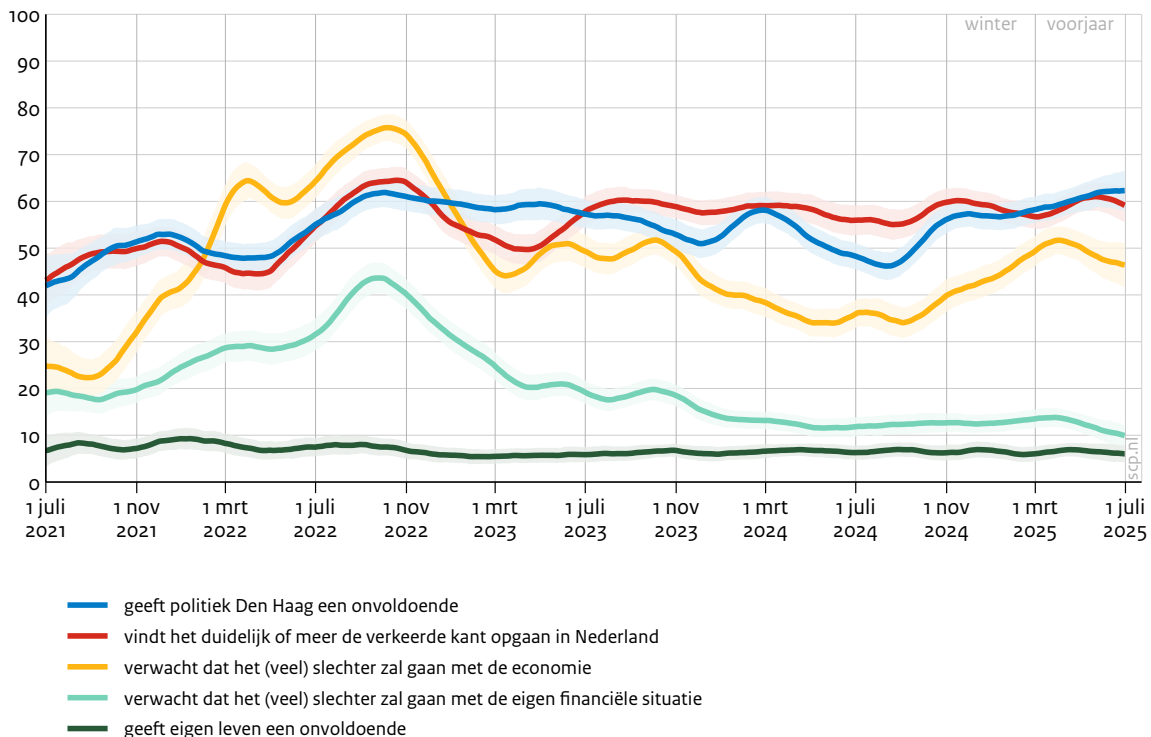
Verreweg de meeste Nederlanders (93%) geven hun eigen leven een voldoende. Uit eerder onderzoek weten we dat een voldoende voor het eigen leven niet betekent dat mensen tevreden zijn met hun leven (COB 2024|1). Een 8 of hoger is voor veel mensen het streefcijfer en ook dat wordt door een ruime meerderheid gegeven (65%). Veel mensen geven een 7 als ze positief zijn over de mogelijkheden tot verbetering en een 6 als ze somberder zijn over de perspectieven daarop (zie ook Willems en Huijnk 2025).

¹ Om het continue karakter van de dataverzameling weer te geven, presenteren we de gegevens in de figuren in voortschrijdende gemiddelden. Deze figuren laten de ontwikkelingen zien, maar zijn niet bedoeld om voor specifieke dagen een percentage weer te geven (zie [Verantwoording](#) voor een uitleg over hoe voortschrijdende gemiddelden berekend worden). De percentages in de tekst zijn het gemiddelde percentage voor een hele veldwerkperiode van vier maanden. In dit bericht vergelijken we de stemming in het voorjaar (maart-juni 2025) met die in de winter (november 2024-februari 2025).

² Het consumentenvertrouwen zoals gemeten door het CBS laat een dip zien in maart (-34), april (-37) en mei (-37). Daarna stijgt het vertrouwen langzaam in juni (-36) en juli (-32). Sindsdien blijft het consumentenvertrouwen stabiel in augustus en september (-32).

Hoe gaat het met Nederland?

Figuur 1 Ontwikkeling aandeel dat ontevreden is over de politiek in Den Haag,^a het de verkeerde kant op vindt gaan met Nederland,^b negatieve verwachtingen heeft over de economie en de eigen financiële situatie,^c en ontevreden is over het eigen leven, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-voorjaar 2025 (in procenten)^d

- a Weergegeven is het aandeel dat een score 1-5 geeft op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) voor tevredenheid met 'de politiek in Den Haag' en 'het leven dat u nu leidt'. De antwoordoptie 'geen antwoord' is hier buiten beschouwing gelaten.
- b Weergegeven is het aandeel dat aangeeft dat het iets meer de verkeerde dan de goede kant opgaat of vindt dat het duidelijk de verkeerde kant opgaat op de vraag 'Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant opgaat in Nederland?' op een schaal die loopt van 1 (duidelijk de verkeerde kant op) tot 5 (duidelijk de goede kant op).
- c Weergegeven is het aandeel dat aangeeft te verwachten dat het slechter of veel slechter gaat met de Nederlandse economie / de eigen financiële situatie in de komende twaalf maanden (ten opzichte van het aandeel dat verwacht dat het veel beter, beter of hetzelfde wordt). De antwoordopties 'ik weet het niet' en 'geen antwoord' zijn hier buiten beschouwing gelaten.
- d De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: NIB juli 2021-juni 2025

2 De publieke agenda: wat er speelt en wat een nieuw kabinet moet doen

Op 29 oktober zijn er verkiezingen voor de Tweede Kamer. Het is een moment waarop kiezers met hun stem uitdrukking geven aan wat zij belangrijke onderwerpen vinden en wat zij van die onderwerpen vinden. In de aanloop naar de verkiezingen hebben we mensen gevraagd waarover zij zich zorgen maken en wat ze verwachten van een nieuw kabinet. Dat deden we op drie manieren: we vroegen hen (1) (zoals we sinds 2008 steeds doen) op te schrijven wat zij zien als de belangrijkste maatschappelijke problemen van Nederland, (2) aan welke beleidsterreinen een nieuw kabinet meer of minder geld zou moeten uitgeven (bestedingsvoorkeuren) en (3) om in hun eigen woorden op te schrijven wat zij van een nieuw kabinet verwachten.

Hoe gaat het met Nederland?

Als we de antwoorden op deze drie vragen samennemen, zien we dat de volgende vijf thema's bovenaan staan op de publieke agenda. Mensen willen dat de politiek haar eigen functioneren verbetert. Ze zouden graag zien dat partijen na de verkiezingen samenwerken om problemen op te lossen. Veel mensen maken zich ook zorgen over de manier waarop we in Nederland met elkaar samenleven, maar zij zien de politiek niet als voornaamste verantwoordelijke om dit op te lossen (vgl. COB 2025|2). Over de thema's wonen, immigratie, en inkomen en prijzen zijn grote groepen Nederlanders bezorgd en verwachten ze actie van een nieuw kabinet.

Over de thema's gezondheidszorg, onderwijs en veiligheid hebben mensen (iets) minder zorgen. Dit zijn wel beleidsterreinen waarvan mensen vinden dat de overheid er aandacht aan moet besteden. Het thema klimaat is voor sommige kiezersgroepen belangrijk. Ook is er verdeeldheid over geld uitgeven aan goede asielopvang. Hieronder bespreken we hoe we op basis van de genoemde problemen, bestedingsvoorkeuren en prioriteiten komen tot deze thema's. We geven aan wat overeenkomt en wat anders is dan in vorige metingen. Daarnaast zetten we uiteen hoe deze voorkeuren verschillen tussen kiezersgroepen.

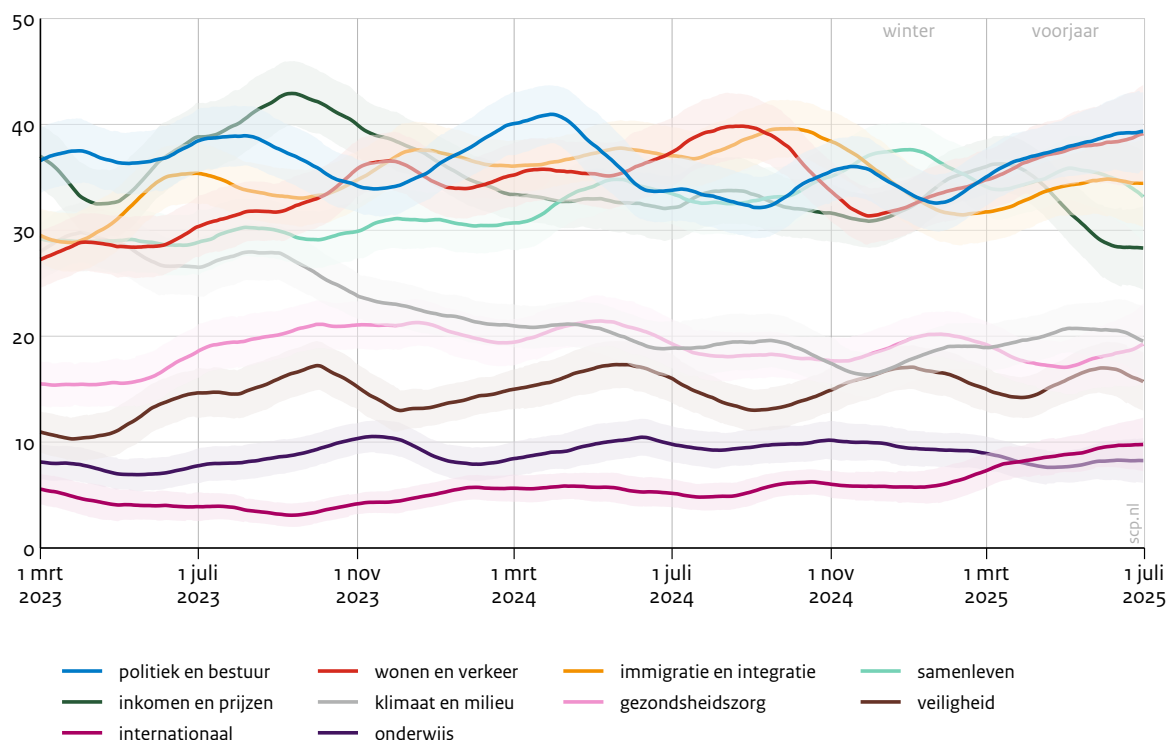
Belangrijkste problemen: politiek, wonen, manier van samenleven, immigratie en inkomen

De meestgenoemde problemen in het voorjaar van 2025 zijn het functioneren van de politiek, het tekort aan betaalbare wonen, de manier van samenleven, migratie en de hoge prijzen (figuur 2).³ De zorgen over politiek en wonen zijn toegenomen sinds winter 2024-2025. Het thema inkomen en prijzen steeg tijdelijk in het probleembesef door de aangekondigde handelstarieven in april, maar was eind voorjaar weer op het niveau van winter 2024-2025.

Ten opzichte van de verkiezingen in 2023 zijn er enkele verschillen. Wonen staat nu hoger in het nationale probleembesef dan toen. Ook zijn er meer zorgen over de manier van samenleven. Klimaat wordt juist iets minder vaak genoemd (COB 2023|Extra verkiezingsbericht). Inkomen en prijzen stonden in aanloop naar de verkiezingen in 2023 boven in de lijst van maatschappelijke problemen, dat is nu niet meer het geval (COB 2024|1). Andere thema's lijken voor veel mensen op dit moment belangrijker. Zorgen over immigratie staan sinds de zomer van 2022 in de top van de lijst met belangrijke maatschappelijke problemen. De reden voor de toename toen was vermoedelijk de aandacht in media en politiek voor de asielopvangcrisis (zie COB 2023|1). Verder valt op dat de internationale situatie gestaag meer op de voorgrond is komen te staan in het probleembesef bij burgers. In het voorjaar van 2023 noemde 4% dat een belangrijk probleem, twee jaar later is dat 10%. We gaan hier aan het slot van dit bericht nader op in.

³ De voortschrijdende gemiddelden tonen de ontwikkeling over tijd, zie bijlage tabel A1 voor de percentages per meting. Daar zien we dat de meestgenoemde problemen in voorjaar 2025 zijn: politiek en bestuur, wonen, en de manier van samenleven. Daarna volgen immigratie, en inkomen en prijzen.

Figuur 2 Belangrijkste maatschappelijke problemen, bevolking van 18+, voorjaar 2023-voorjaar 2025 (in procenten)^{a, b}

a Vraagstelling: ‘Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over? Of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?’ Het gaat om open antwoorden die zijn gecodeerd. Weergegeven is het aandeel respondenten dat één of meer problemen noemt in de betreffende categorie. Omdat mensen meer dan één maatschappelijk probleem mogen noemen, telt het totaal aantal genoemde problemen op tot meer dan 100%.

b De percentages in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de onzekerheidsmarge weer (99%).

Bron: NIB maart 2023-juni 2025

Meer geld besteden aan wonen, zorg, onderwijs, veiligheid en armoedebestrijding

Van de maatschappelijke problemen die mensen zien gaan we nu naar keuzes over besteding. Hierbij leggen we mensen negentien beleidsterreinen voor en vragen we waar een nieuw kabinet meer of minder geld aan zou moeten uitgeven. Dat leidt tot deels verschillende, maar ook overlappende uitkomsten.⁴

Een grote overeenkomst is wonen: 82% wil dat een nieuw kabinet meer geld uitgeeft om het tekort aan betaalbare woningen op te lossen. Ook wil een ruime meerderheid net als in 2023 meer geld voor de gezondheidszorg, het onderwijs, veiligheid op straat en het bestrijden van armoede (COB 2023|Extra verkiezingsbericht). De gezondheidszorg, veiligheid en vooral onderwijs staan hoger in deze lijst dan we op basis van de problemen in figuur 2 zouden vermoeden. Dit zijn voor mensen geen terreinen waarmee op dit moment veel misgaat – zij zien op andere domeinen grotere problemen. Maar men vindt deze beleidsterreinen wel belangrijk. Dit patroon zien we, met uitzondering van de coronacrisis, al geruime tijd in het COB.

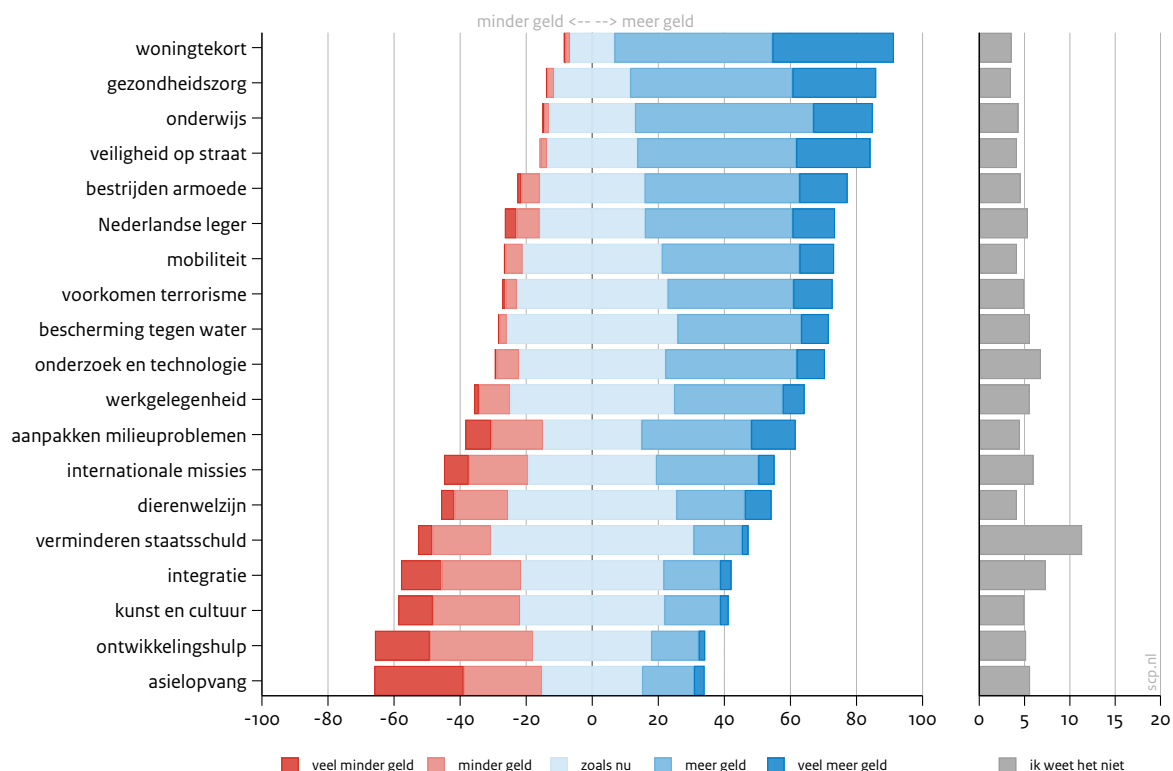
Het versterken van het Nederlandse leger is dit jaar voor het eerst als begrotingspost voorgelegd en krijgt direct veel steun. 54% van de mensen vindt dat hier meer geld naartoe moet (10% wil er minder geld aan besteden). We vragen wel al geruime tijd of mensen vinden dat de regering meer geld moet uitgeven aan internationale missies en conflictbeheersing. Daarvoor is aanzienlijk minder steun (34% wil er meer geld aan

⁴ Het functioneren van de politiek en de manier van samenleven zijn niet opgenomen in deze lijst met beleidsterreinen. Die veelgenoemde zorgpunten komen hier dus niet terug, maar verderop wel als we mensen vragen in hun eigen woorden op te schrijven wat ze van een nieuw kabinet verwachten.

Hoe gaat het met Nederland?

uitgeven, 24% minder), maar we zien wel dat de steun voor bezuinigingen op internationale missies in vergelijking met tien jaar geleden is afgenomen (vgl. COB 2020|4).

Figuur 3 Bestedingsvoorkeuren voor landelijke politiek, bevolking van 18+, augustus 2025 (in procenten)^a

a Vraagstelling: 'In de politiek moet worden gekozen. Meer geld uitgeven aan bepaalde doeleinden betekent dat er minder geld is voor andere. Wilt u dat de landelijke politiek aan de volgende doeleinden meer of minder geld gaat besteden?' De verschillende doeleinden zijn in willekeurige volgorde gepresenteerd.

Bron: COB-LISS augustus 2025

Voor de meeste beleidsterreinen geldt dat mensen willen dat de politiek er meer geld aan uitgeeft. Toch zijn er ook begrotingsposten waar veel mensen op willen bezuinigen: het verbeteren van de asielopvang, het bijdragen aan de ontwikkeling van arme landen, stimuleren van kunst en cultuur, het verbeteren van de integratie van minderheden en het verminderen van de staatsschuld. Aan deze posten wilde men ook in 2023 al minder geld besteden (COB 2023|Extra verkiezingsbericht). Asielopvang en integratie staan – ondanks de vele zorgen over deze thema's – onderaan de lijst met bestedingsvoorkeuren. Dat is niet omdat die thema's voor veel mensen geen prioriteit hebben, dat hebben ze wel (zie ook hieronder), maar omdat een grote groep mensen wil dat de overheid prioriteit geeft aan het verminderen van de immigratie waardoor er minder geld nodig is voor asielopvang en integratie.

Kiezers eensgezind over belang van wonen en zorg, verdeeld over uitgaven aan armoede en asielopvang

Kiezersgroepen verschillen in waar zij meer of minder geld aan willen besteden (zie figuur 4 en figuur A1 in de bijlage).⁵ Zo zijn asielopvang, ontwikkelingshulp, kunst en cultuur, en integratie geen bezuinigingsposten voor aanhangers van GroenLinks-PvdA en D66/Volt.⁶ Voor aanhangers van CDA/CU en PvdD/SP zijn asielopvang,

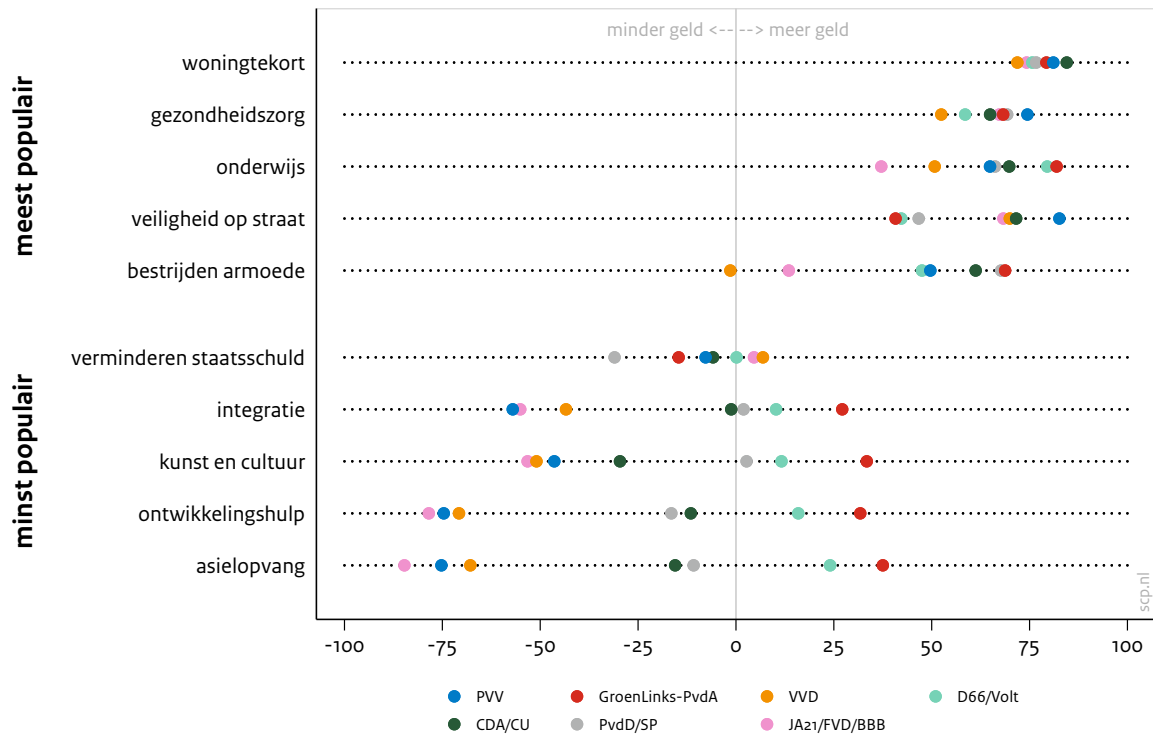
⁵ We tonen hier alleen de vijf meest en de vijf minst populaire begrotingsposten voor het nieuwe kabinet. Verdeeldheid over prioriteiten die hierbuiten vallen, zoals het versterken van het Nederlandse leger, het aanpakken van milieuproblemen of steun aan internationale missies, bespreken we hieronder als we ingaan op de diverse zorgen en wensen over het klimaat en de geopolitieke situatie.

⁶ Als we uitsplitsen naar partijvoorkeur, nemen we partijen samen als het aantal respondenten in de steekproef voor elk van de partijen te laag is om betrouwbare uitspraken te kunnen doen.

Hoe gaat het met Nederland?

ontwikkelingshulp en integratie een minder nadrukkelijke bezuinigingspost. Vooral aanhangers van JA21/FVD/BBB, PVV en VVD willen sterk bezuinigen op asiel en ontwikkelingshulp. Ook zien deze groepen integratie en kunst en cultuur meer als bezuinigingspost dan aanhangers van andere partijen. Naar het verminderen van de staatsschuld mag volgens aanhangers van PvdD/SP veel minder geld.

Figuur 4 Bestedingsvoorkeuren: meest en minst populaire begrotingsposten voor nieuw kabinet (meer en minder geld) naar stemintentie, bevolking van 18+, augustus 2025 (in nettosteun)^{a, b}

a De nettosteun is % mensen dat (veel) meer geld voor een doeleinde wil - % mensen dat (veel) minder geld wil toekennen aan een doeleinde. Negatieve cijfers betekenen dat de meerderheid van de groep hierop wil bezuinigen. Positieve cijfers betekenen dat de meerderheid er meer geld aan wil uitgeven.

b Tabel A3 toont de nettosteun en significantietoetsen van de verschillen tussen kiezersgroepen.

Bron: COB-LISS augustus 2025

Alle groepen willen meer geld uitgeven aan het aanpakken van het woningtekort (zie figuur 4). Mensen die zich zorgen maken over de woningmarkt (figuur 2) noemen het tekort aan passende en betaalbare woningen. Door de hoge prijzen van koopwoningen en toenemende huurprijzen is het volgens hen onhaalbaar voor lagere inkomensgroepen, jongeren en alleenstaanden om aan een huis te komen.

Zoals we verderop zullen zien, is wonen ook het meestgenoemde inhoudelijke beleidsterrein waarbij de politiek volgens mensen snel in actie moet komen. In wat ze meegeven aan het kabinet blijkt wel dat mensen minder eensgezind zijn over de oorzaak van het woningtekort. De meeste mensen denken dat het woningtekort wordt veroorzaakt door immigratie. Anderen noemen andere oorzaken, zoals het te weinig bijbouwen, gebrek aan geschikte ouderenwoningen en de stikstofcrisis die het bouwen belemmert.

‘Huis tekort aanpakken en minder vluchtelingen in woningen laten die voor ons zijn.’ (vrouw, 32 jaar, mbo)

‘Woningbouw voor jonge mensen! Betaalbaar, ook voor alleenstaanden. Projectontwikkelaars ontmoedigen om zeer duur te bouwen.’ (vrouw, 64 jaar, hbo)

‘Veel huizen bouwen, vooral voor jongeren en starters, ouderen die kleiner willen gaan wonen.’ (vrouw, 58 jaar, hbo)

Hoe gaat het met Nederland?

‘Oplossen van de keten: stikstofproblematiek in relatie tot woningbouw, landbouw/veeteelt en wegenbouw.’ (man, 59 jaar, hbo)

Ook over wat de oplossing voor het tekort aan woningen is, is niet iedereen het eens, zo blijkt uit eerder COB-onderzoek. Zo verschillen mensen verschillen bijvoorbeeld van mening over wat er in Nederland meer ruimte moet krijgen (natuur, wonen, economie of landbouw) en *waar* in Nederland dan moet worden bijgebouwd (zie COB 2023¹ over de ruimtelijke inrichting van Nederland).

Ook bij het verbeteren van de gezondheidszorg zien we eensgezindheid tussen verschillende groepen. Bij onderwijs en het bestrijden van armoede zien we dat vooral aanhangers van GroenLinks-PvdA en D66/Volt hier meer geld aan willen besteden en aanhangers van JA21/FVD/BBB minder. Voor aanhangers van VVD is bestrijding van armoede geen beleidsterrein waar meer geld heen moet. Bij veiligheid zien we dat aanhangers van PVV hier veel meer geld aan willen besteden. Voor aanhangers van GroenLinks-PvdA en D66/Volt is dat veel minder het geval.

Prioriteit nieuw kabinet: eigen functioneren verbeteren en aandacht geven aan wonen, immigratie en hoge prijzen

Als mensen in hun eigen woorden aangeven wat ze de belangrijkste taak voor een nieuw kabinet vinden, noemen ze in grote lijnen dezelfde thema's als hierboven bij de maatschappelijke problemen en de bestedingsvoorkeuren. Ze geven de toekomstige kabinetsploeg vooral mee dat die het functioneren van de politiek moet verbeteren en aan de slag moet met het tekort aan betaalbare woningen, immigratie en de hoge prijzen. Naast deze veelgenoemde prioriteiten komen ook veiligheid, het klimaat en de internationale situatie geregeld naar voren als veelgenoemde thema's voor een nieuw kabinet (figuur 5).⁷

Prioriteiten voor een nieuw kabinet zijn vergelijkbaar met die in 2023

Ook bij de verkiezingen van 2023 was het functioneren van de politiek een veelgenoemd aandachtspunt voor een nieuw kabinet. Het tekort aan betaalbare woningen en immigratie stonden ook voorafgaand aan de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 al hoog op de prioriteitenlijst van burgers, maar worden nu nog vaker genoemd dan toen (COB 2023|Extra verkiezingsbericht). Ná de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 – toen immigratie een veelbesproken campagnethema was – werd het thema nog vaker genoemd (zie COB 2024¹). Wonen is nu de meestgenoemde inhoudelijke prioriteit. Mensen noemen inkomen en klimaat in 2025 vaak als thema's voor een nieuw kabinet, maar minder vaak dan in 2023. Criminaliteit en veiligheid en de internationale situatie zien we juist iets vaker spontaan benoemd worden dan voorafgaand aan de verkiezingen in 2023.

Tegengestelde zorgen en wensen over immigratie en klimaat

Bij immigratie en klimaat valt op dat er tegengestelde wensen zijn. Bij immigratie gaat het vaak over het beperken van de instroom, maar soms ook over een ruimhartiger opvangbeleid en de aanpak van discriminatie. We zagen hierboven al (figuur 3) dat 18% meer geld wil besteden aan het verbeteren van de asielopvang en 48% minder geld (28% vindt het goed zoals het nu is). Ook het verbeteren van de integratie van minderheden is in mindere mate een bezuinigingspost voor mensen (34% wil dat hier minder geld naartoe gaat, 19% wil dat er meer geld naartoe gaat).

Bij klimaat en stikstof geldt dat sommigen vinden dat er meer aandacht en daadkracht nodig zijn om maatregelen te nemen. Anderen willen juist dat er minder aandacht komt voor klimaat- en stikstofbeleid. Het is één van de thema's waarop de verdeeldheid groot is. Dat zagen we ook bij de bestedingsvoorkeuren (figuur 3): 45% wil meer geld, 22% minder en 29% vindt het goed zoals het nu is (figuur 3 en tabel A2). Veel mensen zien dat er sprake is van klimaatverandering en dat daar iets aan moet gebeuren. Een aanzienlijk deel van de

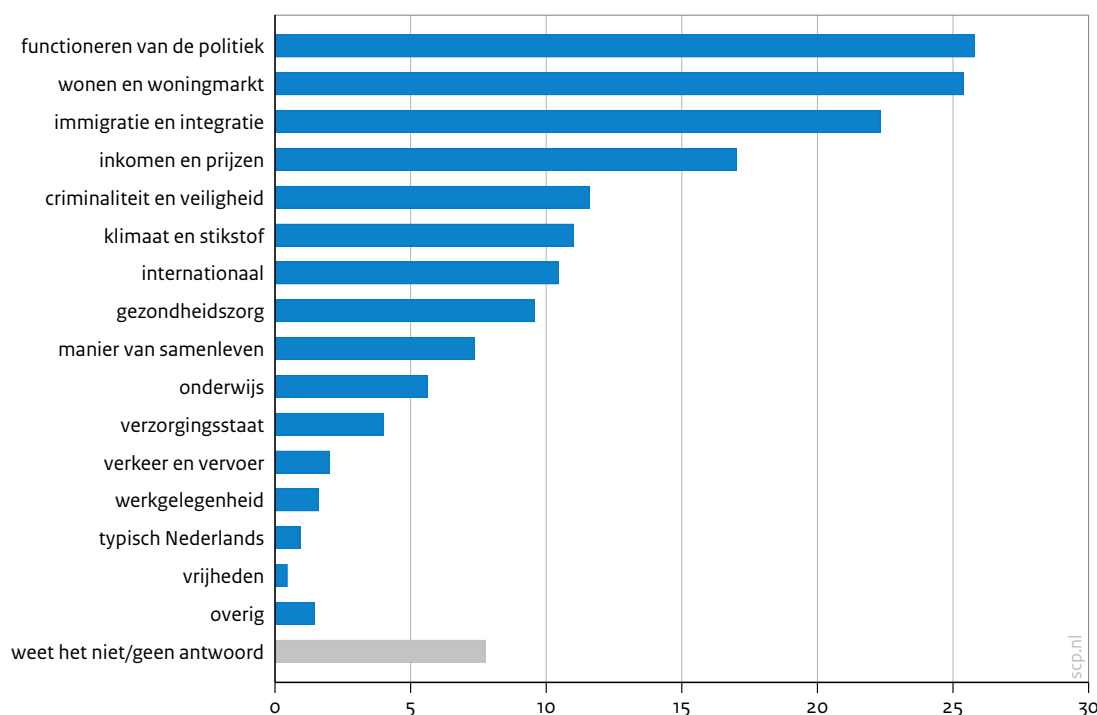
⁷ De manier van samenleven ontbreekt hier als politieke prioriteit, terwijl veel mensen het wel zien als maatschappelijk probleem. De reden hiervoor is dat mensen de manier van samenleven niet zien als een probleem dat de politiek moet oplossen, maar als een breder maatschappelijk probleem (zie ook COB 2023| Extra verkiezingsbericht).

Hoe gaat het met Nederland?

Nederlanders vindt echter dat Nederland daarin niet voorop hoeft te lopen of vindt dat andere problemen urgenter zijn (De Kluizenaar et al. 2025).

Ook op deze twee thema's klimaat en immigratie zien we verdeeldheid tussen kiezersgroepen. Aanhangers van GroenLinks-PvdA en D66/Volt willen dat meer geld gaat naar de aanpak van milieuproblemen. Kiezers van JA21/FVD/BBB en PVV willen dat daar minder geld naartoe gaat (zie figuur A1). We zagen hierboven al dat deze kiezersgroepen – net als aanhangers van de VVD – minder geld willen besteden aan de opvang van asielzoekers (zie figuur 4).

Figuur 5 Verwachtingen van een nieuw kabinet, bevolking van 18+, augustus 2025 (in procenten)^{a, b}

a Vraagstelling augustus 2025: 'Wat vindt u de belangrijkste taak voor het nieuwe kabinet? Op welk probleem of welke doelstelling zou het zich vooral moeten richten? Kortom: wat zou u het nieuwe kabinet mee willen geven?' Deze vraag is voorgelegd aan de helft van de steekproef. Deze mensen werden willekeurig geselecteerd. In augustus 2025 gaven 620 respondenten antwoord. Ondanks dat er naar de belangrijkste taak is gevraagd, geven sommige mensen meerdere onderwerpen aan en daarmee leverde de codering 1020 gecategoriseerde antwoorden op. Weergegeven is het aantal antwoorden per categorie gedeeld door het aantal respondenten. Omdat mensen meer dan één thema noemen, tellen de percentages op tot meer dan 100%. De percentages in dit figuur zijn gewogen.

b Als mensen een doelstelling noemen, kunnen daar uiteenlopende zorgen en wensen aan ten grondslag liggen. Zo kunnen zorgen over klimaat en stikstof gaan over het uitblijven van maatregelen of juist over het overdreven vinden van natuur- en milieubeleid. Bij de categorie internationaal kan het zowel gaan over zorgen over de geopolitieke situatie, als over dat er te veel geld en aandacht naar de EU of het buitenland gaat.

Bron: COB-LISS augustus 2025

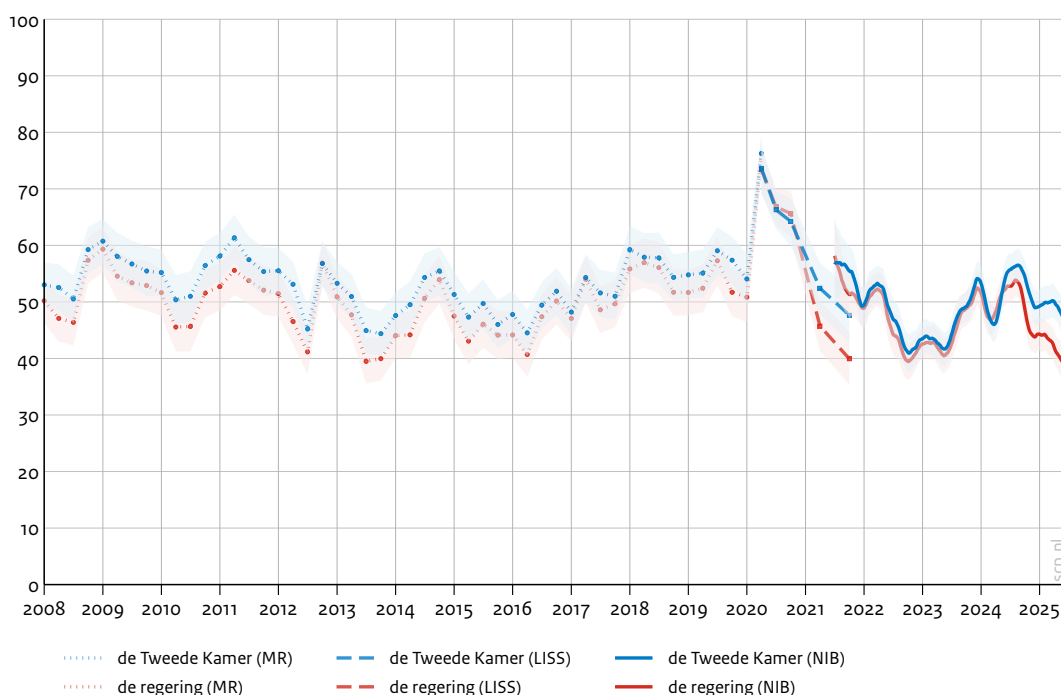
3 Democratie: tevreden met verkiezingen, zorgen over de politiek

Eén van de meestgenoemde zorgen voor een nieuw kabinet is het functioneren van de politiek. Hieronder gaan we dieper in op het thema. We staan eerst stil bij het huidige lage vertrouwen in de politiek, en verschuiven daarna de focus naar hoe tevreden mensen zijn met hoe de democratie werkt in Nederland.

Politiek vertrouwen blijft laag

Het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering blijft laag: in het voorjaar van 2025 geeft 49% een 6 of hoger voor vertrouwen in de Tweede Kamer en 41% in vertrouwen in de regering.⁸ Het politiek vertrouwen is daarmee – enkele kortstondige oplevingen daargelaten – sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 laag in vergelijking met de afgelopen twintig jaar. Ook tussen 2002 en 2004 was het vertrouwen langere tijd laag als gevolg van politieke instabiliteit en een slechte economie (Bovens en Wille 2008). Toen de politiek in stabielere vaarwater kwam en de economie aantrok, steeg het vertrouwen in de politiek weer. Verschil met de periode 2002-2004 is dat de vertrouwensdip nu langer duurt.

Figuur 6 Vertrouwen in Tweede Kamer en regering, bevolking van 18+, 2008- voorjaar 2025 (in procenten)^{a, b}

a Weergegeven is het aandeel dat een score 6-10 geeft op een schaal van 1 (geen vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen). De gegevens zijn afkomstig van COB-metingen door MarketResponse (MR), in het LISS-panel (LISS) en in de enquête Nederland in Beeld (NIB). Van 2008 tot 2020 werd elk kwartaal gedurende een maand een enquête gehouden via MR (stippen), in 2020-2021 vijfmaal via LISS gedurende een maand (vierkanten). Het NIB-onderzoek is continu in het veld: elke maand worden ongeveer 500 mensen ondervraagd.

b De percentages uit NIB in dit figuur zijn berekend op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde. Zie de [Verantwoording](#) achterin voor een toelichting op deze berekening. De lichtgekleurde gebieden rondom de lijnen geven de foutmarge weer (bij een betrouwbaarheidsinterval van 99%).

Bron: COB 2008/1-2021/4; NIB juli 2021-juni 2025

⁸ Ook in andere onderzoeken zien we dat het vertrouwen in de politiek langjarig gezien laag is. Het aandeel dat zegt vertrouwen te hebben verschilt per onderzoek. Die verschillen zijn het gevolg van verschillen in de opzet van het onderzoek, verschillen in aangeboden antwoordcategorieën, verschillen in het moment van meten en verschillen in de duur van de meting. In dit onderzoek vragen we mensen een rapportcijfer te geven voor vertrouwen. We rapporteren het aandeel dat een 6 of hoger geeft voor vertrouwen. Uit open antwoorden weten we dat ook de mensen die een 6 of 7 geven, erg kritisch zijn over de politiek.

Hoe gaat het met Nederland?

Een van de redenen voor het aanhoudend lage vertrouwen is dat veel Nederlanders vinden dat de politiek te veel bezig is met onderlinge ruzie en (mede) daardoor de problemen die zij belangrijk vinden niet oplossen (vgl. COB 2025|2). Sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 is dit één van de meestgehoorde zorgen over de politiek. Het is een zorg die veel mensen hebben; ook in het onderzoek in augustus was dit de meestgenoemde reden voor een gebrek aan vertrouwen. De val van het kabinet-Schoof (in juni) en het opstappen van de NSC-bewindspersonen (eind augustus) hebben het beeld van onderling geruzie en stilstand op maatschappelijke problemen verder versterkt. Of iemand de regering nu een rapportcijfer 1 geeft voor vertrouwen of met een 6 nog net een voldoende uitdeelt, het verhaal is hetzelfde:

‘Stelletje prutsers. Nemen geen enkele verantwoordelijkheid. Hoop blabla.’ (vrouw, 65 jaar, hbo, geeft een 1)

‘Deze regering weet niet van doorzetten. Beloftes worden in het geheel genomen niet doorgezet. Heel jammer.’ (vrouw, 77 jaar, hbo, geeft een 2)

‘De regering komt te weinig tot beslissingen bij de belangrijkste maatschappelijke onderwerpen’. (man, 42 jaar, hbo, geeft een 6)

‘Vind het momenteel eigenlijk een puinzooi, zeker nu ook NSC eruit gestapt is.’ (vrouw, 38 jaar, mbo, geeft een 6)

Een andere reden voor weinig vertrouwen is dat men het oneens is met de politieke koers van de regering. Vooral kiezers van oppositiepartijen gebruiken dit argument, bijvoorbeeld door te wijzen op ‘rechts’ beleid. Een nieuw argument in deze meting is, dat sommige mensen vinden dat de regering te weinig doet om de oorlog in Gaza te veroordelen of bestrijden.

Mensen die (enig) vertrouwen hebben in de regering, vinden dat de regering haar best doet of zijn het eens met de gekozen koers. Ze vinden dat het goed gaat met Nederland en hebben daarom vertrouwen. Sommigen zien het vertrek van de PVV uit de regering als iets positiefs; ze denken dat het kabinet zonder de PVV meer kan bereiken.

‘Ze doen goed werk maar het kan allemaal wel iets beter.’ (man, 47 jaar, hbo, geeft de regering een 7)

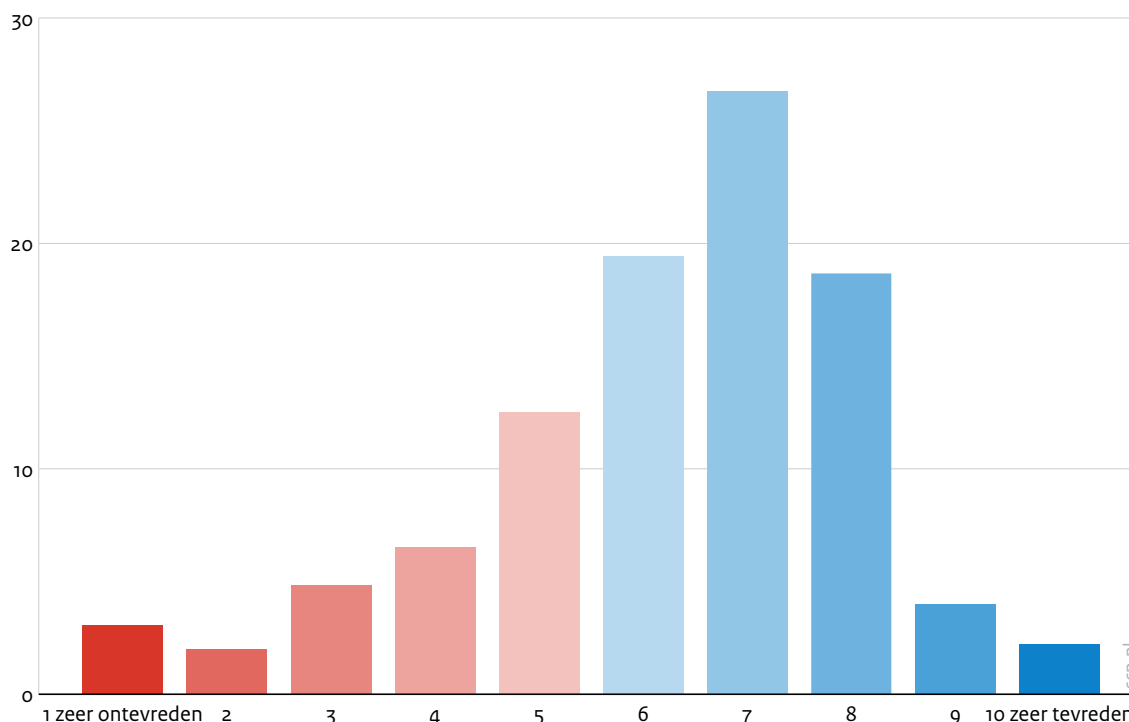
‘Ik vind dat de regering het niet zo slecht doet zonder de PVV.’ (vrouw, 81 jaar, havo/vwo, geeft de regering een 7)

Mensen met geen of weinig vertrouwen in de regering verwijzen niet alleen naar recente politieke gebeurtenissen en het zittende kabinet. Veel mensen beoordelen de huidige politieke situatie als onderdeel van een situatie die in hun ogen al langer aan de gang is. Ze zeggen weinig vertrouwen te hebben, omdat de laatste jaren veel kabinetten zijn gevallen en er niets tot stand is gekomen of vinden dat de nationale politiek onmachtig is vanwege Europese en internationale verplichtingen. Iemand noemt Nederland een ‘schijn democratie’.

Tevredenheid met democratie blijft hoog

Ondanks deze zorgen over de politiek geeft een ruime meerderheid (71%) van de mensen de Nederlandse democratie een 6 of hoger (zie figuur 7). 29% geeft de democratie een onvoldoende. Dit past in de langere-termijntrend waarbij rond de 70% tevreden is met de werking van de democratie (COB 2024|1). Ook cijfers van de Eurobarometer laten zien dat de tevredenheid met de democratie sinds 2019 rond de 70% ligt. Dit is wel lager dan in de periode daarvoor (2015-2019), toen de tevredenheid rond de 80% was (COB 2022|1). De lagere tevredenheid met de democratie de afgelopen jaren lijkt samen te hangen met het lage vertrouwen in de politiek in dezelfde periode.

Figuur 7 Tevredenheid met werking van de democratie, bevolking van 18+, voorjaar 2025 (in procenten)^a

^a Vraagstelling: 'Hoe tevreden of ontevreden bent u over de manier waarop de democratie in Nederland werkt? Kunt u dit aangeven op een schaal van 1 t/m 10? Een 1 betekent "zeer ontevreden" en een 10 "zeer tevreden".' De antwoordoptie 'geen antwoord' is hier buiten beschouwing gelaten.

Bron: NIB maart-juni 2025

Tevredenheid met democratie laag onder PVV-aanhangers

Onder dit hoge percentage gaan grote verschillen tussen groepen schuil. Mensen met een hbo- of wo-opleiding zijn vaker tevreden over de werking van de democratie (79%) dan mensen met een basisonderwijs- of vmbo-diploma (61%, zie tabel 1). Daarnaast zijn er grote verschillen naar partijvoorkeur. Vooral aanhangers van de PVV (26%), maar ook van JA21/FVD/BBB (53%) en niet-stemmers (51%) zijn minder vaak tevreden over de werking van de democratie dan andere kiezersgroepen. Aanhangers van de PVV, JA21/FVD/BBB en niet-stemmers zijn zowel negatief over de politiek als over de democratie (zie tabel 1). Kiezers van andere partijen zijn ook weinig tevreden met de politiek, maar die zijn wel tevreden met de werking van de democratie.

Hoe gaat het met Nederland?

Tabel 1 Tevredenheid met de democratie en politiek naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, voorjaar 2025 (in procenten)^{a, b, c}

	tevreden met democratie	tevreden met politiek in Den Haag
allen	71	40
geslacht		
man	73	41
vrouw	69	39
leeftijd		
18-34 jaar	75	45
35-54 jaar	70	37
≥ 55 jaar	69	38
opleiding		
basisonderwijs, vmbo	61	35
havo, vwo, mbo	68	40
hbo, wo	79	42
stemintentie ^c		
PVV	46	26
GroenLinks-PvdA	83	43
VVD	82	51
D66/Volt	86	39
CDA/CU	80	45
PvdD/SP	76	31
JA21/FVD/BBB	53	26
niet-stemmen	51	34

a Weergegeven is het aandeel dat een 6 of hoger geeft op een schaal van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden) voor tevredenheid over de politiek in Den Haag en de werking van de democratie. De antwoordoptie 'geen antwoord' is hier buiten beschouwing gelaten.

b Vetgedrukte percentages geven aan dat de betreffende groep significant ($p < 0,01$) afwijkt van de andere groep(en).

c Sommige politieke partijen zijn samengevoegd vanwege een te laag aantal respondenten.

Bron: NIB maart-juni 2025

Tevreden met de electorale kant van de democratie: vrije verkiezingen

We hebben mensen in augustus 2025 gevraagd om toe te lichten waarom ze (on)tevreden zijn met de democratie. We vroegen hen ook wat er goed werkt aan de democratie en wat er beter kan. De hoge tevredenheid met de Nederlandse democratie blijkt dan voornamelijk een uiting te zijn van tevredenheid met verkiezingen (stemrecht, vrije verkiezingen, verschillende partijen om uit te kiezen) en de vrijheid van meningsuiting. Het feit dat we als burgers in vrijheid kunnen meepraten vindt men belangrijk. Dat moeten we koesteren, vindt men.

'Ik vind het een groot goed dat we allemaal mogen stemmen, en elke stem telt even zwaar. Het is belangrijk dat deze keuze er is en we samen kiezen waar het land naartoe gaat.' (vrouw, 48 jaar, hbo, geeft een 8)

'Ook al heb ik geen vertrouwen in de huidige regering, vind ik dat we het als democratie vrij goed doen. Men kan nog steeds iets zeggen zonder meteen in de bak te raken en je hebt nog steeds een vrije keuze om verschillende partijen te kiezen. Al zijn al die partijen wel lastig om een goede regering te krijgen die ook daadkrachtig is.' (man, 56 jaar, hbo, geeft een 8)

'De democratie is een groot goed. Er zijn verkiezingen, je bent vrij om te kiezen wat je wil. Vrijheid om te doen wat je gelukkig maakt. Je hoeft niet bang te zijn voor de politie of andere organisaties. Dat het niet altijd gaat in de politiek zoals jij hoopt is wat anders.' (vrouw, 58 jaar, hbo, geeft een 8)

Daarnaast moeten we in Nederland blij zijn met wat we hebben, vindt men, omdat het in veel andere landen, zoals Hongarije en de VS, niet goed gaat met de democratie. In tegenstelling tot deze landen werkt het systeem in Nederland volgens mensen nog naar behoren.

Hoe gaat het met Nederland?

‘Het is momenteel een bende in de politiek, maar het verloopt wel democratisch. Er wordt in tegenstelling tot bijvoorbeeld Amerika niet tegen de grondbeginselen van democratie gehandeld.’ (vrouw, 25 jaar, wo, geeft een 8)

Participatiefrustratie: stemmen, maar wat wordt daar uiteindelijk mee gedaan?

Ook mensen die aangeven tevreden te zijn met de werking van de democratie, zien vaak ruimte voor verbetering. Dat laatste geldt zeker voor de 29% van de Nederlanders die ontevreden is over hoe de democratie functioneert. Bij beide groepen is er ontevredenheid over de praktische invulling die in de dagelijkse praktijk aan democratie gegeven wordt (zie ook Van Noije en Den Ridder 2025). Zo is er onvrede over de mate waarin de politiek luistert naar de verkiezingsuitslag en deze omzet naar concreet beleid en oplossingen.

Ten eerste zijn mensen ontevreden over de mate waarin politici en partijen luisteren naar burgers. Dit is een verwijt dat de politiek al langere tijd krijgt (COB 2024|2). Mensen zijn blij dat ze mogen stemmen, maar sommigen vragen zich af of hun stem er eigenlijk wel toe doet. Voor een deel van de mensen voelt het alsof stemmen nutteloos is. Uiteindelijk doen politici toch wat ze zelf willen en wordt er weinig met de uitslag gedaan. Dit is een belangrijke reden voor mensen om ontevreden te zijn met de democratie.

‘Het lijkt meer schijndemocratie, want op welke partij je ook stemt, ze doen uiteindelijk toch wel wat ze zelf willen.’ (vrouw, 22 jaar, havo/vwo, geeft een 5)

‘Er is democratie maar met de uitkomst die Nederland wil wordt niks gedaan.’ (vrouw, 34 jaar, mbo, geeft een 1)

Hier speelt mee dat een deel van de bevolking twijfelt aan de mate waarin rekening wordt gehouden met de belangen van iedereen. Sommigen denken dat er vooral geluisterd wordt naar meningen van minderheden die het hardst roepen of er het minst vanaf weten (zie ook COB 2024|2). Dit is volgens hen niet wat de meerderheid zou willen of mensen die er verstand van hebben aanraden.

‘Democratie vraagt een zorgvuldige en eerlijke afweging van belangen. Ik heb de indruk dat op het moment vooral de partijen die het hardste roepen de meeste (media) aandacht krijgen, vaak op basis van sentimenten en vooroordelen. Ik heb de indruk dat hierdoor het politieke klimaat verhardt en de onverdraagzaamheid jegens minderheden groeit. Op deze manier heeft een relatief kleine groep een relatief grote invloed op de meningsvorming en daarmee op de besluitvorming en de sfeer op straat.’ (man, 72 jaar, wo, geeft een 6)

‘Het concept is goed, de praktijk werkt matig. Door nieuwe media en de huidige polarisatie krijgen mensen die met een sterke mening vooral een platform, en niet de mensen met een goed idee.’ (man, 37 jaar, wo, geeft een 6)

‘Democratie impliceert dat belangrijke beslissingen worden genomen door de ontwikkelde meerderheid. In Nederland worden beslissingen echter niet genomen door de ontwikkelde meerderheid, maar door degene die het hardst schreeuwt. Helaas zijn degenen die het hardst schreeuwen degenen met de minste kennis.’ (vrouw, 53 jaar, wo, weet het niet)

Bij PVV-kiezers is er onvrede over dat de partij wordt uitgesloten van regeringsdeelname door andere partijen. Zij snappen niet hoe het kan dat de partij veel stemmen krijgt, maar bij voorbaat al wordt uitgesloten door andere fracties in het parlement. Ook dat Wilders, ondanks dat de PVV de grootste partij werd in 2023, geen minister-president mocht worden, zorgt voor onbegrip. Dit verklaart mede waarom de tevredenheid met de democratie lager is onder deze kiezersgroep.

Hoe gaat het met Nederland?

‘Omdat een groot gedeelte van Nederland op de PVV heeft gestemd, maar puntje bij paaltje konden zij niet regeren, omdat de rest het er niet mee eens was (andere partijen). Hierdoor vind ik onze democratie van lage waarde.’ (man, 29 jaar, mbo, geeft een 5)

‘Er was volop gestemd op PVV. Niemand wil samenwerken met Geert. Het was nog erger dan een kleuterschool. Dan zegt hij “ik stop”, en dan geven ze hem nog de schuld ook. Kleuters zijn het. Luister toch naar wat de mensen zeggen.’ (vrouw, 47 jaar, mbo, geeft een 1)

Te weinig resultaten, te veel politieke partijen

Ten tweede is er frustratie over het gebrek aan probleemoplossend vermogen van de politiek. Evaluaties van de huidige politieke situatie spelen daarbij een rol. Er is te veel geruzie tussen partijen en politici presteren te weinig. Deze argumenten zagen we ook al eerder als reden om weinig vertrouwen te hebben in de huidige politiek.

‘Politici zijn uitsluitend bezig met partijbelang en eigenbelang en niet met het landsbelang. Ook de verziende sfeer is treurig om te zien. Het lijkt wel een wedstrijdje wie de ander het hardst kan aanvallen en afzeiken. Geen enkel (commercieel) bedrijf zou zo kunnen functioneren. En een overheid dus ook niet zoals we de afgelopen jaren hebben kunnen zien.’ (man, 54 jaar, wo, geeft een 4)

‘Er wordt zoveel geruzied in de regering, dat doet de democratie geen goed.’ (vrouw, 65 jaar, hbo, geeft een 6)

Voor een deel van de burgers zijn dit geen incidenten. Men ziet dat de politiek al langer niet in staat is om daadwerkelijk problemen aan te pakken. Het duurt lang voordat partijen een kabinet formeren, deze vallen weer snel, en uiteindelijk weten ze nauwelijks beloften waar te maken. Stemmen en vrije verkiezingen is een groot goed, stelt men, maar uiteindelijk moet de democratie wel leveren. Ook al worden partijen de grootste, daadwerkelijk iets veranderen blijkt lastig.

‘Omdat partijen hun eigen standpunten zelden kunnen uitvoeren, ook al zijn ze de grootste. Daarbij vallen de meeste kabinetten de laatste jaren, dus dat laat het falen van de huidige democratie zien.’ (man, 54 jaar, mbo, geeft een 1)

‘We hebben het goed in Nederland, zeker vergeleken met andere landen maar toch is de democratie op dit moment niet optimaal. Het vormen van een kabinet duurt te lang, het valt daarna snel weer. Weer opnieuw stemmen, leuk een democratie maar soms moet er ook doorgepakt kunnen worden.’ (vrouw, 39 jaar, mbo, geeft een 6)

‘Er is weinig democratie in dit land. Onze regering hangt als los zand aan elkaar. Ze doen maar wat om zelf in de belangstelling te staan. Een enkeling werkt echt voor een democratisch land. Je kunt stemmen op wie je wilt maar van alle beloftes komt geen snars terecht. Dus zo krijg je ook nooit een democratie. Ik ben mijn leven lang gaan stemmen maar krijg de laatste jaren steeds minder zin om te gaan. Hoe zou dit komen en ben ik de enige? Ik denk het niet!’ (man, 71 jaar, vmbo, geeft een 2)

Mensen koppelen het gebrek aan daadkracht geregeld aan het grote aantal partijen in het Nederlandse parlement. Te veel (kleine) partijen in het parlement maakt het volgens mensen onmogelijk om een slagvaardig kabinet te vormen, en leidt tot afgezwakte compromissen waardoor er niks verandert. Ook zijn veel kleine partijen er niet op uit om een constructieve bijdrage te leveren aan het landsbestuur, denkt men. Een deel vindt dan ook dat er een kiesdrempel zou moeten komen om het aantal partijen in het parlement te verminderen.

‘Ik denk dat de democratie belemmerd wordt door de brede selectie aan opties die men bij verkiezingen krijgt. Door grote politieke verschillen is het lastig om belangrijke zaken te behandelen en

Hoe gaat het met Nederland?

overeenstemmingen te bereiken, waardoor er weinig verandering komt in de Nederlandse maatschappij.’ (man, 21 jaar, wo, geeft een 7)

‘Er zijn denk ik te veel partijen, waardoor er te veel keuze is en er helaas te weinig wordt bereikt. Omdat het samenwerken tussen die diverse partijen dus niet goed gaat.’ (man, 44 jaar, mbo, geeft een 8)

‘Te veel one-issue partijen zorgen voor onnodige vertragingen in wetgeving. Kiesdrempel is noodzakelijk. Systeem adviesorgaan Raad van State en Eerste Kamer moet op de schop.’ (man, 26 jaar, havo/vwo, geeft een 6)

Tevredenheid met democratie in een periode van aanhoudend laag politiek vertrouwen

De hoge tevredenheid met de democratie brengt dus vooral tot uitdrukking dat mensen het goed vinden dat we in Nederland kunnen stemmen en er vrijheid van meningsuiting is. Over de praktische invulling van de democratie, de politiek, zijn mensen veel minder tevreden. Dit is allerminst nieuw. Ook eerder onderzoek signaleert deze tevredenheid met het stemmen en onvrede over de politiek (Tiemeijer 2010; Den Ridder en Dekker 2015). Ook zorgen over de grote hoeveelheid partijen zijn niet nieuw (vgl. Dekker en Den Ridder 2018). Dat geldt ook voor de grote verschillen in democratische tevredenheid. PVV-aanhangers gaven ook in 2018 al aan dat zij het oneerlijk vinden dat hun partij door andere partijen wordt uitgesloten. Hierdoor werkt de democratie in hun ogen niet naar behoren. Toen de PVV bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 wel een plek kreeg aan de formatietafel steeg hun tevredenheid (Dekker en Den Ridder 2024), maar nu de partij wordt uitgesloten, zijn de argumenten van vóór 2023 terug. We zagen hierboven dat het lage vertrouwen in de politiek voor velen het gevolg is van het gebrek aan probleemoplossend vermogen van de politiek. Dat beeld leeft nu breder en meer mensen lijken het te zien als iets wat kenmerkend is voor het Nederlandse systeem met veel partijen en onstabiele kabinetten dan dat het een tekortkoming van één enkele regering is. Hieronder enkele voorbeelden van antwoorden waarin deze argumenten terugkomen:

‘In 5 jaar 4 keer verkiezingen, geen regering die het langer dan een jaar volhoudt. Te veel partijen, ik ben voor een kiesdrempel. Hier duurt het veel langer dan in omliggende landen voordat er weer een verkiezing is. Schaf het recht af om bij val van een kabinet een nieuwe partij op te mogen richten. Dat geeft nu nodeloze vertraging. Vertrouwen en democratie wordt minder als dit zo sloom gaat als in Nederland. Leer wat van andere democratieën in Europa om de roep naar een sterke man te voorkomen.’ (vrouw, 73 jaar, wo, geeft een 6)

‘Dat het kabinet steeds sneller valt en we weer van voor af aan beginnen. Wat werkt er wel qua combi?’ (vrouw, 39 jaar, wo, geeft een 6)

‘Taken worden niet uit gevoerd en afspraken niet nagekomen of afspraken worden afgeschoven. Er wordt te veel gepraat en veel te weinig besloten. Het gaat zo niet goed met Nederland. Er wordt niet doorgepakt.’ (man, 67 jaar, mbo, geeft een 9)

De aanhoudende frustratie over het huidige functioneren van de politiek kan na verloop van tijd doorwerken in de steun voor de representatieve democratie. Zo kan deze frustratie de wens versterken voor een duidelijkere doorwerking van de mening van de meerderheid in de besluitvorming, bijvoorbeeld via directe democratie (Van der Meer en Jansen 2025). Ook kan de roep om daadkrachtig leiderschap en een sterke uitvoerende macht, de steun voor tegenmacht via het parlement, rechter of media verminderen (Van Noije en Den Ridder 2025). Bij mensen die zich zorgen maken over de opkomst van populisme zien we weer een andere reactie. Sommigen van hen zien in de huidige politieke impasse bewijs dat veel mensen ongeschikt zijn om te stemmen. De democratie zou idealiter beter beschermd moeten worden tegen de wil van kiezers die in hun ogen geen verstand van zaken hebben en gemakkelijk te manipuleren zijn.

‘Ik denk dat veel mensen die stemmen niet weten wat de gevolgen van hun stem zijn, of om een verkeerde reden op een partij stemmen. Dat maakt dat er partijen aan de macht komen die er (samen) een zooi van maken in de regering.’ (vrouw, 54 jaar, havo/vwo, geeft een 6)

Hoe gaat het met Nederland?

‘Ik vind het geen perfect systeem, maar ik zou niet met een voorstel kunnen komen van een systeem dat beter werkt. Het lastige is dat veel mensen egoïstisch zijn en niet op een wereldniveau de zaken proberen te bekijken als ze de keuze maken voor welke partij ze stemmen. Maar mensen uitsluiten van stemmen is waarschijnlijk ook geen goed idee.’ (man, 34 jaar, wo, geeft een 8)

4 Maatschappelijk pessimisme in tijden van geopolitieke onrust

Een meerderheid van de Nederlanders (59%) vindt het de verkeerde kant opgaan met Nederland.⁹ Dat pessimisme over Nederland is sinds de start van dit onderzoek in 2008 een constante. In vrijwel alle metingen is de groep die het verkeerd vindt gaan groter dan de groep die het goed vindt gaan.¹⁰ In [het thematische deel van dit COB-bericht](#) onderzoeken we waarom Nederlanders vinden dat het de verkeerde kant opgaat met het land en wat dit met ze doet.¹¹

Vier verhalen over maatschappelijke achteruitgang

Al sinds 2008 vragen we mensen aan het eind van de COB-enquête waarom zij vinden dat Nederland de goede of verkeerde kant opgaat. In die open antwoorden uit de periode 2008-2025 zien we vier verhalen over ervaren achteruitgang of verval. Het verhaal over economische achteruitgang draait om het gevoel dat de verdeling van middelen en kansen oneerlijk is geworden. Mensen missen solidariteit en rechtvaardigheid in beleid, ervaren dat werken niet loont en zien een groeiende kloof tussen rijk en arm. Het verhaal over politieke achteruitgang verwoordt teleurstelling in het bestuur en vervreemding van politieke besluitvorming. Mensen vinden dat de invloed van gewone mensen verdwenen is. Enkelen hebben het idee dat de democratie niet meer functioneert, maar een gesloten netwerk is waar gewone mensen geen toegang toe hebben. Het verhaal over culturele achteruitgang gaat over de zorg dat het Nederlandse cultureel erfgoed, zoals Sinterklaas, en de Nederlandse mentaliteit van tolerantie en hard werken verdwijnen. Mensen vinden dat de Nederlandse cultuur onder druk staat door nieuwkomers. De morele achteruitgang zit in verlies van normen en waarden van solidariteit en saamhorigheid en het goede fatsoen als gevolg van toenemend individualisme. Het gevaar komt in dit verhaal van binnenuit, namelijk van medeburgers die zich steeds meer op zichzelf richten. Deze ik-cultuur leidt ertoe dat mensen zich niet bekommeren om anderen, gewelddadig worden en niet bereid zijn de samenleving verder te brengen.

Wat opvalt is dat deze verhalen over achteruitgang niet kenmerkend zijn voor 2025. Al sinds 2008 maken Nederlanders zich zorgen over economisch, politiek, cultureel en moreel verval. De actualiteit van het moment bepaalt welke voorbeelden mensen gebruiken en hoe aanwezig een verhaal is in een bepaald jaar. Zo is het verhaal over economisch verval sterker aanwezig tijdens en vlak na de economische crisis in 2012 en 2016. Het verhaal over cultureel verval komt vanaf 2016 vaker terug, onder meer omdat de thema's immigratie en asiel vanaf dat jaar een prominenter thema worden in het publieke debat. De woorden die mensen gebruiken worden vanaf dat jaar negatiever. Het verhaal over politiek verval is in de hele periode het meestgenoemde. Mensen zien de politiek als schuldige van de door hen waargenomen achteruitgang. In 2025 is dat thema echter nog sterker aanwezig dan in eerdere jaren.

Een stapeling van zorgen waarover mensen zich gefrustreerd en machteloos voelen

Kenmerkend voor de manier waarop mensen praten over de stand van het land is dat zij allerlei thema's met elkaar verknopen en persoonlijke en maatschappelijke onderwerpen met elkaar verbinden (zie ook Steenvoorden 2016). Zo bevatten veel open antwoorden meerdere verhalen over achteruitgang. Als mensen opschrijven waarover ze zich zorgen maken of wat ze verwachten van een nieuw kabinet, zien we dat ze in één adem heel verschillende thema's noemen die in hun ogen met elkaar samenhangen:

⁹ Het de-verkeerde-kant-op-zien-gaan duiden we wel aan met de termen maatschappelijk pessimisme of maatschappelijk onbehagen (zie ook Steenvoorden 2016).

¹⁰ Uitzondering hierop is begin 2018. Toen waren er mede als gevolg van de goede economische situatie iets meer optimisten dan pessimisten (zie COB 2018|1 en COB 2018|2).

¹¹ De tekst hieronder is een beknopte weergave van de bevindingen van dat thema-bericht.

Hoe gaat het met Nederland?

‘De grote problemen (huizentekort, klimaat, stikstof en vermogensongelijkheid) worden niet aangepakt en ik zie dit niet binnenkort gebeuren. Hierdoor zie ik steeds meer mensen de komende tijd in de problemen komen op financieel of gezondheidsvlak, waardoor uiteindelijk Nederland een minder mooi land wordt om te leven. Het lijkt steeds meer een ieder voor zich maatschappij te worden. Ik denk niet dat het leven in Nederland daar beter van wordt.’ (man, 28 jaar, hbo/wo)

‘Er komen te veel asielzoekers waardoor de druk op heel veel sociale voorzieningen te groot wordt (zorg, wonen, onderwijs,) en het gevoel van veiligheid en de veiligheid zelf afneemt. De Nederlandse identiteit verdwijnt doordat er te veel mensen zijn met andere normen en waarden. O.a. doordat migranten vaak veel kinderen hebben die later kunnen stemmen. Hierdoor zal het politieke klimaat veranderen en kunnen islamitische partijen op termijn aan de macht komen. De handhaving (en strafmaat) is te soft. Recht op demonstreren is prima maar zonder geweld en vernieling.’ (vrouw, 51 jaar, hbo/wo)

‘De basis moet door zorg van de overheid geregeld worden. Wonen. Zorg. Openbaar vervoer. Inflatie moet beperkt worden, de verbanden tussen inkomen en de gestegen kosten/lasten zijn compleet uit verband. Langetermijndoelen en plannen maken en uitvoeren (10 jarenplan, 20-30 jaren plannen) die niet afhankelijk zijn van de huidige regering, maar wat vastgelegd is en waarnaar gehandeld wordt. Bijvoorbeeld milieudoelen, opslag (groene) energie. Duidelijkheid geven aan de inwoners, beleid voeren en niet steeds wisselen van richting. Wonen: Bouwen zonder restricties, betaalbaar maken/houden. Zorg: Voor iedereen toegankelijk, haal het commerciële uit de zorg (dus door de overheid laten regelen). Openbaar vervoer: Onbetaalbaar en absoluut geen alternatief voor een auto.’ (man, 42 jaar, mbo)

Uit de open antwoorden en de manier waarop mensen in focusgroepen en een korte enquête uit het voorjaar van 2025 praten over maatschappelijke vraagstukken, blijkt veel frustratie en machteloosheid (zie COB 2025|3-thema). Veel mensen maken zich zorgen over wat zij zien als achteruitgang en vinden dat wat zij in het dagelijks leven ervaren, de ontwikkelingen die ze in het nieuws zien en het overheidsbeleid niet in overeenstemming zijn met wat ze belangrijk vinden. Mensen denken dat ze zelf weinig kunnen doen aan de achteruitgang of aan de maatschappelijke problemen zoals immigratie of klimaatverandering. De overheid kan in hun ogen wel wat doen, maar doet dat niet of doet het verkeerde. Door deze grote zorgen en de gevoelens van individuele en collectieve machteloosheid volgen veel deelnemers in de focusgroepen het nieuws beperkt en richten ze zich op hun eigen leven. Dat betekent niet dat deelnemers helemaal niets doen: de meeste van hen gaan stemmen bij verkiezingen of bespreken hun zorgen over de maatschappij met gelijkgestemden.

Pessimisme over het land wordt breed gedeeld, verschillen in de aard van de zorgen

Het pessimisme over Nederland wordt breed gedeeld. In alle onderzochte groepen vindt een meerderheid dat Nederland de verkeerde kant opgaat. Hoe groot die meerderheid is verschilt wel. Onder aanhangers van PVV, JA21/FVD/BBB en aanhangers van GroenLinks-PvdA en PvdD/SP is rond de 70% pessimistisch over de richting van Nederland. Aanhangers van de VVD zijn minder somber, van hen is de helft pessimistisch. Dat aanhangers van heel verschillende partijen pessimistisch zijn over het land, geeft ook wel aan dat het onbehagen veelzijdig is (zie Geurkink en Miltenburg 2023). Mensen met heel verschillende politieke opvattingen en prioriteiten maken zich om verschillende redenen zorgen over de richting van het land. Sommige kiezersgroepen hebben het vooral over cultureel en politiek verval. Zij maken zich zorgen over immigratie. Andere kiezersgroepen hebben het vooral over moreel verval of over het verval van de economie en de verzorgingsstaat. Zij maken zich zorgen over groeiende tegenstellingen tussen groepen of klimaatverandering.

Jongeren zijn iets minder vaak pessimistisch dan andere leeftijdsgroepen, en mannen zijn iets minder somber dan vrouwen. Opleidingsverschillen zijn er nauwelijks. Dat is opmerkelijk omdat er vaak opleidingsverschillen zijn in opvattingen over maatschappelijke kwesties en in houdingen over de politiek en maatschappij (zie o.a. Bovens en Wille 2025). Ook in maatschappelijk onbehagen zijn er doorgaans opleidingsverschillen (zie o.a. Geurkink en Miltenburg 2023). Sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 zijn die verschillen echter kleiner geworden, vooral omdat mensen met een hbo- en wo-opleiding negatiever zijn geworden over de richting van het land (COB 2025|1).

Hoe gaat het met Nederland?

Tabel 2 Oordelen over de richting van het land naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, voorjaar 2025 (in procenten)^{a, b, c}

	verkeerde kant	neutraal	goede kant
allen	59	22	13
geslacht			
man	55	24	16
vrouw	62	20	10
leeftijd			
18-34 jaar	51	26	17
35-54 jaar	62	21	12
≥ 55 jaar	62	20	12
opleiding			
basisonderwijs, vmbo	56	26	13
havo, vwo, mbo	58	21	12
hbo, wo	61	20	14
stemintentie: ^c			
PVV	70	18	10
GroenLinks-PvdA	68	19	10
VVD	50	27	20
D66/Volt	64	22	12
CDA/CU	60	22	14
PvdD/SP	68	18	11
JA21/FVD/BBB	72	18	6
niet-stemmen	63	20	10

a Vraagstelling: 'Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant opgaat in Nederland?' op een schaal die loopt van 1 (duidelijk de verkeerde kant op) tot 5 (duidelijk de goede kant op). Weergegeven is het percentage dat het (duidelijk) de verkeerde kant op vindt gaan (1 en 2 op de schaal), evenveel de goede kant als verkeerde kant op (3), en (duidelijk) de goede kant op (4 en 5 op de schaal). Gezamenlijk met 'weet niet' tellen deze percentages op tot 100%.

b Vetgedrukte percentages geven aan dat de betreffende groep significant ($p < 0,01$) afwijkt van de andere groep(en).

c Sommige politieke partijen zijn samengevoegd vanwege een te laag aantal respondenten.

Bron: NIB maart-juni 2025

Pessimisme over geopolitieke situatie

Niet alleen over de richting die Nederland opgaat is een meerderheid somber. Ook over de wereld overheerst het pessimisme. In augustus 2025 zegt 59% het moeilijk te vinden om hoopvol te zijn over de toekomst van de wereld. Ook dit gevoel wordt breed gedeeld, in grote lijnen zien we hetzelfde als hierboven. Aanhangers van JA21/FVD/BBB en PvdD/SP zijn het minst vaak hoopvol, aanhangers van de VVD zijn iets minder somber.¹² Mensen die weinig hoopvol zijn over de toekomst van de wereld, noemen deels thema's die we hiervoor al uitgebreid bespraken, zoals het functioneren van de politiek en het samenleven in Nederland.

'Als samenleving lijkt ons niet te lukken om problemen aan te pakken, laat staan ze op te lossen. Klimaatverandering, milieuvervuiling, armoede, opvang van asielzoekers en de rechtsstaat zijn de afgelopen jaren allemaal verwaarloosd en belangrijk beleid is teruggedraaid of wordt stilzwijgend niet uitgevoerd. We lopen vast.' (man, 45 jaar, wo)

De geopolitieke situatie is echter de belangrijkste reden voor somberheid over de wereld.¹³ Mensen wijzen op oorlogen en conflicten (Oekraïne, Gaza), de rol van huidige politieke wereldleiders (met name Poetin en Trump) en wereldwijde hongersnood. Ook noemt een grote groep klimaatverandering als reden voor hun sombere toekomstbeeld.

'Er is zoveel oorlog in de wereld. Hoe mensen onmenselijk worden behandeld in Gaza vind ik verschrikkelijk om te zien. Hoe Poetin denkt oorlog te mogen voeren in Oekraïne en dan nog landen verder van ons vandaan waar oorlog en hongersnood is. De vervuiling van de aarde waardoor de natuur van slag is,

¹² Dit is anders bij aanhangers van D66/Volt. Een meerderheid van deze kiezersgroep geeft aan het de verkeerde kant te vinden opgaan, maar de meerderheid is ook hoopvol over de toekomst.

¹³ In totaal hebben 335 respondenten deze vraag voorgelegd gekregen, waarvan 98 mensen (29%) er geen antwoord op hebben gegeven of hebben aangegeven het niet te weten.

Hoe gaat het met Nederland?

extreme droogte of regenval, bosbranden. Alles lijkt slechter te worden. Mensen kijken niet meer naar elkaar om, alles is ikke ikke ikke.’ (vrouw, 36 jaar, mbo)

‘Ik kijk de laatste jaren bijna niet meer naar het nieuws omdat ik merk dat ik me dat allemaal heel erg aantrek: de oorlogen, klimaatverandering, geweld tegen de hulpdiensten, geweld in de steden,... Ik denk dat onze kinderen en kleinkinderen het nog veel lastiger zullen hebben.’ (vrouw, 45 jaar, wo)

Mensen die een middenpositie innemen (26%) maken zich eveneens zorgen over de internationale situatie en het samenleven in Nederland. Maar zij zien ook positieve ontwikkelingen of kansen voor de wereld. Ze willen vooral positief blijven.

‘Het is momenteel moeilijk te zeggen. Er is meer polarisatie en er lopen een aantal narcisten rond zoals in Rusland en de VS. Maar er zijn ook voldoende kansen.’ (man, 62 jaar, mbo)

‘Niet hoopvol als je kijkt naar de genocide in Gaza, de oorlog in Oekraïne en alle andere ellende in de wereld. Aangewakkerd door een aantal autocratische leiders met gevaarlijke trekjes. Hoopvol omdat ik altijd positief ben en het gewoon goed moet komen.’ (vrouw, 56 jaar, wo)

‘Veel brandhaarden, maar er wordt ook hard gewerkt aan oplossingen.’ (man, 45 jaar, hbo)

Een kleine groep (12%) geeft aan wel hoopvol te zijn over de toekomst. Sommigen erkennen weliswaar dat de situatie nu onrustig is, maar verwachten dat het weer goed komt. Ze wijzen erop dat problemen en internationale spanningen van alle tijden zijn.

‘Mensen hebben elke generatie hun uitdagingen en daarmee verwacht ik ook dat we de huidige uitdagingen zullen verslaan.’ (man, 23 jaar, wo)

‘Mensen zijn heel inventief, de natuur heeft een groot aanpassingsvermogen en mensen ook. ‘Ik denk dat het grotendeels wel weer goed komt.’ (vrouw, 61 jaar, mbo)

Geopolitieke situatie leidt tot hogere prioritering van defensie

Sinds de inval van Rusland in Oekraïne maken meer Nederlanders zich zorgen over de internationale situatie (zie COB 2025|2). Dit heeft gevolgen voor hoeveel prioriteit mensen toekennen aan het thema internationale veiligheid en hoe ze kijken naar uitgaven aan internationale missies en defensie (COB 2024|3). Sinds de start van ons onderzoek in 2008 was steeds de grootste groep Nederlanders van mening dat de politiek minder geld zou moeten uitgeven aan internationale missies en conflictbeheersing (COB 2020: 46). Dat is nu voor het eerst geen duidelijke bezuinigingspost meer. Voor versterking van het Nederlandse leger is veel steun (zie figuur 3 en tabel A2). Eerder zagen we al dat veel mensen vinden dat Nederland meer moet doen aan de eigen defensie (COB 2024|3) en dat er meer geld naartoe moet (COB 2025|2).

Wel zijn er grote verschillen tussen kiezersgroepen (zie figuur A1). Aanhangers van PvdD/SP willen aan beide beleidsterreinen minder geld besteden, aanhangers van VVD juist (veel) meer. Dat geldt grotendeels ook voor aanhangers van CDA/CU, GroenLinks-PvdA en D66/Volt. Aanhangers van JA21/FVD/BBB en PVV willen wel meer geld besteden aan het versterken van het Nederlandse leger, maar niet (veel) meer aan internationale missies.

Ook in het nationaal probleembesef, waar binnenlandse problemen door de vraagstelling het meest dominant zijn, zien we dat mensen sinds dit voorjaar de internationale situatie vaker noemen als bron van zorg (zie figuur 2 en tabel A1). Sommigen maken zich zorgen dat er geen duidelijke visie is op Europa, volgens anderen heeft Nederland te veel macht aan de EU gegeven. Ook zijn er enerzijds zorgen dat de defensie in Nederland niet op orde is en dat we te lang afhankelijk zijn geweest van andere landen. Anderzijds geven sommigen aan dat er te veel steun is voor oorlogen in andere landen. Verder zien we hier zorgen over de oorlog in Gaza en het Israëlijsch-Palestijns conflict, de oorlog in Oekraïne en de opstelling van Poetin en Trump op het internationale toneel.

Hoe gaat het met Nederland?

Ook als mensen de internationale situatie prioriteit geven voor kabinetsbeleid, kan dat meerdere dingen betekenen. Een deel wil meer uitgaven aan defensie en bescherming tegen geopolitieke escalaties.

‘Steek véél meer geld in Defensie. We hebben de afgelopen decennia onze Defensie helemaal uitgekleet, en het is de afgelopen 3 jaar des te meer duidelijk geworden dat onze vrijheid niet vanzelfsprekend is.’
(man, 29 jaar, mbo)

‘Belangrijkste doelstelling vind ik de veiligheid. Daar bedoel ik mee de dreiging van andere landen.’ (vrouw, 52 jaar, hbo)

Maar er is ook een groep die vindt dat er minder geld naar defensie moet. Want ondanks toenemende zorgen, zien we dat er ook een groep is die vindt dat Nederland zich niet te veel moet inlaten met de zaken van andere landen. Volgens deze groep zijn er in Nederland genoeg binnenlandse problemen die eerst opgelost moeten worden voordat we naar andere landen kijken:

‘Kijk naar je eigen mensen en bemoei je niet met andermans (land) zaken. Ik zie zoveel armoede om me heen, je kunt niet een ander helpen en je eigen mensen vergeten die voor al het geld in de schatkist zorgen.’
(vrouw, 41 jaar, vmbo)

Wat er goed gaat: een welvarend land met vrije verkiezingen

Niet iedereen is somber over het land. 13% van de Nederlanders vindt het de goede kant opgaan met Nederland en 22% ziet zowel negatieve als positieve ontwikkelingen. Een veelgenoemde reden voor optimisme is dat mensen vinden dat het goed gaat met Nederland. Ze vinden dat we in een welvarend democratisch land leven met een goede economie en een goede verzorgingsstaat, met goede zorg, onderwijs en infrastructuur. Nederland is vanwege de welvaart en democratie een beter land om in te wonen dan andere landen, zo vindt men:

‘Nederland is nog steeds een van de meest welvarende landen ter wereld. De innovatieve en ondernemende geest van de Nederlanders zorgt ervoor dat de toekomst positief zal zijn.’ (man, 32 jaar, hbo/wo)

‘Omdat ik dankbaar ben dat er nog zoveel goeds in ons land is, geen oorlog, genoeg te eten, we kunnen nog van alles doen, we worden niet gevangengezet als we een afwijkende mening hebben, kortom genoeg redenen om dankbaar te zijn. Als iedereen eens wat dankbaarder was, zouden we een fijnere samenleving hebben. Alles wat kan hoeft toch niet altijd, iets minder kan ook.’ (vrouw, 67 jaar, mbo)

‘De meningsuiting is heel duidelijk. We zijn een democratie. Ontwikkelingen in VS zijn verschrikkelijk m.b.t. het geven van je mening, hier kan dat wel.’ (vrouw, 74 jaar, mbo)

‘Ik vind dit omdat over het algemeen het beter wordt voor de meerderheid en daar behoor ik zelf denk ik ook toe. Ik realiseer me wel dat ik geprivilegieerd ben.’ (man, 27 jaar, hbo/wo)

Anderen zijn positief, omdat ze vinden dat de regering de juiste dingen doet (al zeggen sommigen erbij dat het soms wel langzaam gaat). Thema's die mensen dan noemen zijn immigratie, defensie en klimaat:

‘Over het algemeen mogen Nederlanders blij zijn dat zij in Nederland zijn opgegroeid. Op voor mij belangrijke onderwerpen is er vanuit de regering aandacht (onder meer woningbouw, landbouw, defensie).’ (man, 31 jaar, hbo/wo)

Anderen kijken wat meer vooruit: ze hopen dat de middenpartijen na de verkiezingen weer aan de macht komen en dat het daardoor weer wat meer de goede kant op zal gaan.

‘Met de lessen van het huidige kabinet hoop ik dat we ervan leren en heb ik hoop dat het bij de volgende verkiezing beter gaat.’ (vrouw, 19 jaar, vmbo)

Hoe gaat het met Nederland?

Sommige mensen kunnen niet goed uitleggen waarom ze optimistisch zijn. Het is 'een gevoel' of ze zeggen dat ze positief willen blijven.

'Ik hou me graag vast aan positieve ontwikkelingen en zoek de lichtpuntjes in het nieuws.' (vrouw, 61 jaar, hbo/wo)

We vragen mensen in de COB-enquête ook altijd om in hun eigen woorden op te schrijven wat er goed gaat in Nederland (zie tabel 3). 74% van de mensen schrijft dan één of meer positieve punten op. De dingen die mensen goed vinden gaan, zijn over de jaren heen heel constant: mensen zijn trots op de staat van de medische zorg, de goede economie, de infrastructuur, het sociale stelsel, de vrijheid en de democratie. Ook de manier van samenleven is een punt van trots: ondanks alle zorgen die mensen hierover hebben, zien ze ook veel saamhorigheid en vrijwilligerswerk om zich heen (zie COB 2025|2-thema). Naast het pessimisme en de zorgen vinden veel mensen dus óók dat Nederland een prettig land is om in te wonen waarin veel dingen goed gaan.

Tabel 3 Sterke punten van Nederland, bevolking van 18+, voorjaar 2025 (in procenten)^a

gezondheidszorg	23
inkomen en economie	22
samenleven	19
wonen en verkeer	18
sociaal stelsel	16
onderwijs en cultuur	15
vrijheden	15
politiek en bestuur	14
criminaliteit en veiligheid	12
milieu en klimaat	8
werkgelegenheid	7
immigratie en integratie	6
Nederland internationaal	5
Nederland(s)	3
overig	4

^a Vraagstelling: 'Wat gaat er volgens u op dit moment goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Weergegeven is het aandeel respondenten dat spontaan één of meer sterke punten noemt in de betreffende categorie. Het gaat om open antwoorden die zijn gecodeerd. Omdat mensen meer dan één sterk punt mogen noemen, telt het totaal aantal genoemde positieve punten op tot meer dan 100%. In het voorjaar van 2025 noemt 74% van de respondenten één of meer positieve punten. Mensen die de vraag invullen, noemen gemiddeld 2,8 sterke punten.

Bron: NIB maart-juni 2025

5 Slot: somber de verkiezingen in met veel wensen voor een nieuw kabinet

Veel pessimisme over de richting van het land en de wereld

De stemming in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen op 29 oktober 2025 is somber. Hoewel mensen vinden dat Nederland een welvarend land is met vrije verkiezingen, vrijheid van meningsuiting en goede sociale voorzieningen, maken ze zich zorgen over de achteruitgang van deze verworvenheden. Een meerderheid vindt dat het de verkeerde kant opgaat met Nederland en vindt het moeilijk om hoopvol te zijn over de toekomst van de wereld. Een meerderheid is ontevreden over het functioneren van de Haagse politiek. Politici zijn volgens mensen te veel met zichzelf bezig, maken te veel ruzie en lossen de problemen die zij belangrijk vinden niet op. Het leidt ertoe dat mensen zich machteloos en gefrustreerd voelen over welke kant het opgaat met Nederland. Deze gevoelens worden versterkt door ontwikkelingen in het buitenland. Oorlogen, zoals in Oekraïne en Gaza, onvoorspelbare wereldleiders zoals Trump en Poetin, en de gevolgen van klimaatverandering maken de stapel met problemen die mensen zien alleen maar hoger.

Hoe gaat het met Nederland?

De somberheid over de samenleving en politiek zien we ook weerspiegeld in hoe mensen nadenken over de democratie. De meeste mensen zijn nog steeds tevreden met hoe de democratie werkt. Dit komt vooral door democratische principes, zoals stemrecht, vrijheid van meningsuiting en eerlijke verkiezingen. Hoe de politiek vervolgens omgaat met de verkiezingsuitslag leidt echter bij sommigen tot teleurstelling. Een deel van de bevolking heeft het idee dat stemmen weinig zin heeft en dat er aan het eind van de dag weinig verandert. We signaleerden twee jaar geleden al, in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2023, dat veel mensen zich zorgen maken over het gebrek aan probleemoplossend vermogen van de politiek (COB 2023|Extra verkiezingsbericht). Deze zorgen bestaan nog steeds.

Volgens sommigen functioneert de politiek niet alleen tijdelijk slecht, maar zijn er structurele problemen en blijven oplossingen al langere tijd uit. Dit wijten mensen vaak aan het grote aantal politieke partijen in het parlement. De versnippering van partijen leidt volgens mensen tot instabiele kabinetten (die vervolgens weer snel vallen), lange debatten en afgezwakte compromissen. Het gevolg is in de ogen van mensen een politiek die weinig daadwerkelijke verandering teweegbrengt. Als mensen eraan twijfelen of de democratie problemen die zij zien nog kan oplossen, kan dit ertoe leiden dat mensen sterker verlangen naar meerderheidsbesluitvorming en krachtige leiders, en minder waardering hebben voor compromissen of tegenmacht door parlement, rechters of media. Dat heeft gevolgen voor hun steun voor de representatieve democratie en rechtsstatelijke waarden zoals bescherming van minderheidsrechten. De bevinding dat een meerderheid van de Nederlanders een voldoende geeft voor de Nederlandse democratie is maar ten dele geruststellend. Die tevredenheid is vooral een positief oordeel over de aanwezigheid van vrije verkiezingen en vrijheid van meningsuiting – over wat de politiek doet met die meningen zijn velen op zijn best kritisch.

Complexe uitdagingen, maar verdeeldheid over prioritering voor nieuw kabinet

Veel mensen zijn het eens over welke problemen Nederland heeft. In het voorjaar van 2025 steken – naast de politiek zelf – de tekorten op de woningmarkt, de manier van samenleven en immigratie hierboven uit. Daarnaast vinden veel mensen het belangrijk dat de overheid goede gezondheidszorg en onderwijs faciliteert, en zorgt voor veiligheid op straat. Ongeacht politieke kleur, vindt men dat een nieuw kabinet hiervoor moet zorgen.

Vooraf bij immigratie en klimaat valt wel op dat er tegengestelde wensen zijn. Terwijl sommigen vinden dat er meer aandacht moet naar klimaat, willen anderen juist meer aandacht voor immigratie. Deze discussies zijn ook terug te zien in wat mensen vinden dat prioriteit zou moeten krijgen in een nieuw kabinet en wat hun bestedingsvoorkeuren zijn. Terwijl bepaalde kiezersgroepen juist flink minder geld zouden willen uitgeven aan asielopvang, het tegengaan van klimaatverandering of ontwikkelingshulp, zien anderen dit juist als posten waar extra geld heen zou moeten. Ook op het terrein van defensie zien we grote verschillen naar politieke voorkeur, hoewel er netto wel steun is voor extra overheidsuitgaven op dit terrein (zie ook COB 2025|2).

Net zo lang als de lijst met maatschappelijke zorgen, is de lijst met thema's waarop mensen iets van een nieuw kabinet verwachten. De meestgenoemde wens gaat echter over de politiek zelf: mensen zouden na de verkiezingen graag een kabinet zien dat samenwerkt om de problemen die zij belangrijk vinden op te lossen. 'Problemen oplossen' is echter vanuit een democratisch oogpunt geen apolitieke bezigheid (Van der Meer 2024). Complexe dossiers, zoals migratie, stikstof en de betaalbaarheid van de zorg, vragen om keuzes die niet iedereen blij zullen maken. Bovendien zijn de financiële kaders van een nieuw kabinet niet ruim. De regering zal waarschijnlijk moeten bezuinigen om het begrotingstekort op een gezond niveau te houden (Studiegroep Begrotingsruimte 2025). Dit kan leiden tot lastige uitruilen voor burgers en politiek, waarbij verschillende verlangens en prioriteiten kunnen botsen. Denk bijvoorbeeld aan de extra uitgaven voor defensie: veel mensen steunen extra uitgaven aan het Nederlandse leger, maar vinden ook dat dit niet ten koste mag gaan van de zorg of het onderwijs (COB 2025|2; Kieskompas 2025). Dit vraagt van een nieuw kabinet om samenwerken en luisteren naar de verschillende belangen en opvattingen die er zijn – ook die van kiezers die de regeringspartijen niet steunen – daarin zichtbaar een afweging te maken en die ook toe te lichten.

Bijlagen

Tabel A1 De belangrijkste maatschappelijke problemen, bevolking van 18+, (na)zomer 2021-voorjaar 2025 (in procenten)^{a, b}

	juli 2021- juni 2022	juli 2022- juni 2023	juli 2023- juni 2024	(na)zomer 2024	winter 2024-2025	voorjaar 2025
politiek en bestuur	35	36	37	34	34	39
politiek, regering, Den Haag, overheid + overig	32	33	33	30	31	36
regels, regeldruk	4	4	4	5	4	5
protest, demonstraties	0	1	1	1	1	2
wonen en verkeer	28	27	34	39	33	37
wonen en woningmarkt	24	23	29	33	28	32
verkeer en vervoer + overig	6	6	8	10	8	8
manier van samenleven, normen en waarden	30	28	31	33	36	36
samen/saamhorigheid (of gebrek daaraan)	7	8	9	10	14	12
(gebrek aan) respect, verharding, verhuftering	10	8	9	10	11	10
mentaliteit en normen en waarden	9	10	11	11	10	11
(on)verdraagzaamheid en intolerantie	7	6	6	8	8	9
egoïsme en ik-cultuur	4	4	4	4	4	5
overig (manier van samenleven)	1	1	1	0	0	1
immigratie en integratie	20	31	36	38	34	32
immigratie en integratie	16	29	33	35	30	31
racisme en etnische discriminatie	4	3	4	3	5	4
inkomen, welvaart, economie en industrie	30	38	37	33	33	31
inkomen, armoede, inkomensverschillen	20	28	27	22	23	23
belasting en bezuinigingen	6	5	6	7	7	6
industrie, ondernemingen en landbouw	3	5	5	4	4	3
economie	2	2	2	2	2	1
overig (inkomen, welvaart, economie en industrie)	3	3	2	2	2	2
klimaat en milieu	20	27	23	19	18	21
expliciet klimaat(verandering), duurzaam	11	17	14	11	10	13
milieu en natuur	6	5	6	6	5	6
energie	4	8	5	3	3	3
overig (klimaat en milieu)	1	1	1	2	1	1
gezondheids- en ouderenzorg	28	17	20	18	19	17
zorg (algemeen)	3	2	6	6	5	6
ouderenzorg	2	2	4	3	3	3
overig (gezondheids- en ouderenzorg)	25	13	12	10	12	10
criminaliteit en veiligheid	17	11	15	14	16	16
criminaliteit en veiligheid	14	9	13	11	13	13
(strenger) straffen	4	2	3	4	4	4
overig (criminaliteit en veiligheid)	0	0	0	0	0	0
internationaal	4	4	5	6	5	10
onderwijs, onderzoek, kunst en cultuur	9	7	9	10	10	8
verzorgingsstaat	5	4	5	5	6	4
werk	3	3	3	4	3	4
typisch Nederlands	2	2	2	2	2	2
vrijheden	2	2	1	1	1	1
overig	6	6	7	6	6	7

a Vraagstelling: 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over? Of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Het gaat om open antwoorden die zijn gecodeerd. Weergegeven is het aandeel respondenten dat spontaan één of meer problemen noemt in de betreffende (sub)categorie. Omdat mensen meer dan één maatschappelijk probleem mogen noemen, telt het totaal aantal genoemde problemen op tot meer dan 100%. Hoofdcategorieën zijn weergegeven in groen. In wit staan de subcategorieën die daarbij horen. Omdat mensen maximaal vijf problemen mogen noemen, die bovendien tot dezelfde hoofdcategorie kunnen behoren, kan het voorkomen dat het totaal van de percentages in de subcategorieën hoger is dan dat van de hoofdcategorie. De categorieën zijn gerangschikt naar de grootte van het aandeel in het voorjaar van 2025. Vetgedrukte percentages in de laatste kolom wijken significant ($p < 0,01$) af van de voorlaatste meting, in de winter van 2024/2025.

b In het voorjaar van 2025 noemt 89% van de respondenten één of meer problemen. Mensen die de vraag invullen, noemen gemiddeld 3,5 problemen.

Bron: NIB juli 2021-juni 2025

Tabel A2 Beleidsterreinen waar mensen meer of minder geld aan willen uitgeven voor een nieuw kabinet, bevolking van 18+, augustus 2025 (in procenten)^a

	veel minder geld	minder geld	zoals nu	meer geld	veel meer geld	ik weet het niet	netto steun ^b
aanpakken van het tekort aan woningen	1	1	13	46	35	4	80
verbeteren van de (gezondheids)zorg	0	2	22	47	24	4	69
verbeteren van het onderwijs	1	2	25	52	17	4	67
verbeteren van de veiligheid op straat	0	2	26	46	21	4	65
bestrijden van armoede in Nederland	1	5	30	45	14	5	52
versterken van het Nederlandse leger	3	7	30	42	12	5	44
verbeteren mobiliteit	0	5	40	40	10	4	45
voorkomen en bestrijden van terrorisme in Nederland	1	3	43	36	11	5	43
verbeteren bescherming tegen het water (zee en rivieren)	0	2	49	35	8	6	41
stimuleren onderzoek en technologie	1	6	41	37	8	7	38
vergroten van de werkgelegenheid	1	9	47	31	6	6	27
aanpakken van milieuproblemen en klimaatverandering	7	15	29	32	13	4	22
bijdragen aan internationale militaire missies	7	17	36	29	5	6	10
verbeteren van het dierenwelzijn	4	16	49	20	8	4	8
verminderen van de staatsschuld	4	16	54	13	2	11	-5
verbeteren van de integratie van minderheden	11	22	40	16	3	7	-15
stimuleren van kunst en cultuur	10	25	42	16	2	5	-17
bijdragen aan de ontwikkeling van arme landen	16	30	34	14	2	5	-30
verbeteren van de asielopvang	26	23	28	15	3	6	-30
gemiddeld	5	11	36	32	11	5	27

a Vraagstelling: 'In de politiek moet worden gekozen. Meer geld uitgeven aan bepaalde doeleinden betekent dat er minder geld is voor andere. Wilt u dat de landelijke politiek aan de volgende doeleinden meer of minder geld gaat besteden?' De verschillende doeleinden zijn in willekeurige volgorde gepresenteerd.

b De nettosteun is % mensen dat (veel) meer geld voor een doeleinde wil - % mensen dat (veel) minder geld wil toekennen aan een doeleinde. De categorieën tellen door afrondingsverschillen niet altijd exact op tot de nettosteun.

Bron: COB-LISS augustus 2025

Tabel A3 Bestedingsvoorkeuren: meest en minst populaire begrotingsposten nieuw kabinet (meer en minder geld) naar stemintentie, bevolking van 18+, augustus 2025 (in nettosteun)^{a, b}

<i>minst populair</i>						
	asielopvang	ontwikkelingshulp	kunst en cultuur	integratie	verminderen staatsschuld	
allen	-30	-30	-17	-15	-5	
PVV	-75	-75	-46	-55	-7	
GroenLinks-PvdA	38	32	22	27	-15	
VVD ^c	-67	-71	-51	-43	7	
D66/Volt ^c	24	16	12	10	0	
CDA/CU	-16	-12	-30	-1	-6	
PvdD/SP ^c	-11	-17	3	2	-31	
JA21/FVD/BBB ^c	-85	-78	-53	-55	5	
niet-stemmen ^c	-42	-48	-15	-23	-29	

<i>meest populair</i>						
	woningtekort	gezondheidszorg	onderwijs	veiligheid	bestrijden armoede	
allen	77	69	67	65	52	
PVV	81	74	66	83	50	
GroenLinks-PvdA	79	68	82	41	69	
VVD ^c	74	52	51	70	-1	
D66/Volt ^c	77	59	80	42	50	
CDA/CU	84	66	70	72	61	
PvdD/SP ^c	77	69	66	47	68	
JA21/FVD/BBB ^c	74	68	37	69	14	
niet-stemmen ^c	65	63	55	58	55	

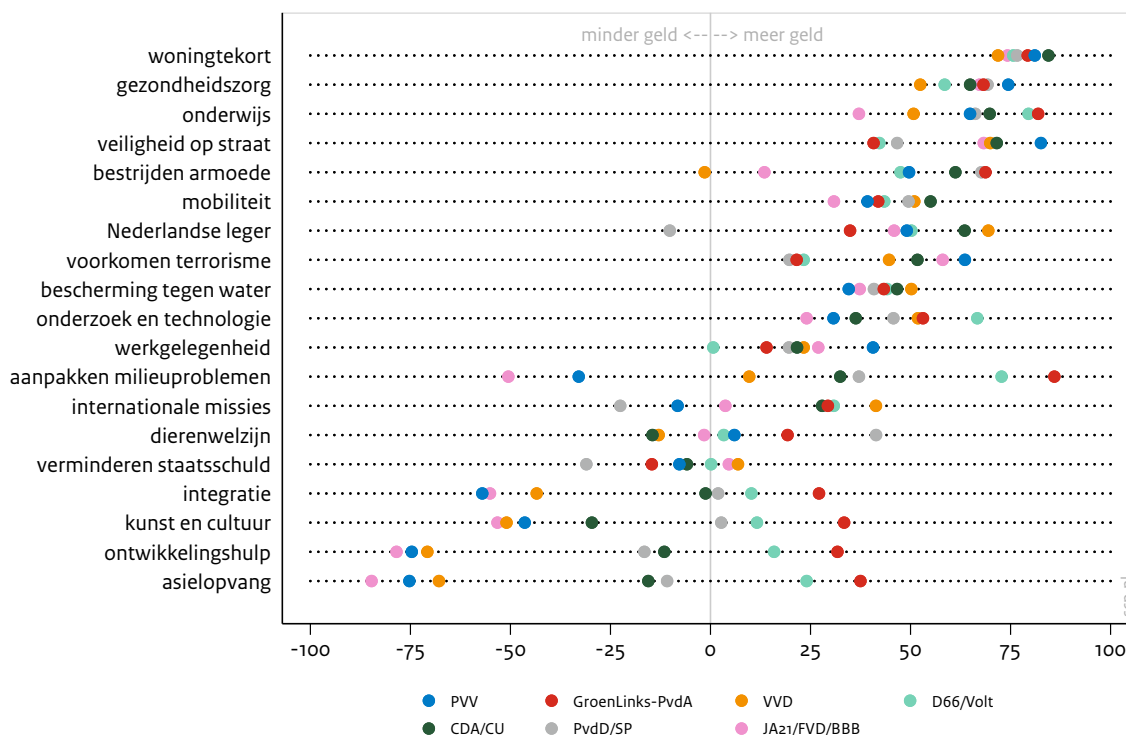
a Vetgedrukte cijfers geven aan dat de groep significant verschilt van de andere groep(en) bij $p < 0,01$.

b De nettosteun is % mensen dat (veel) meer geld voor een doeleinde wil - % mensen dat (veel) minder geld wil toekennen aan een doeleinde. Negatieve cijfers betekenen dat de meerderheid van de groep hierop wil bezuinigen. Positieve cijfers betekenen dat de meerderheid er meer geld aan wil uitgeven.

c Percentages voor deze groep zijn gebaseerd op een beperkt aantal waarnemingen (< 100).

Bron: COB-LISS augustus 2025

Figuur A1 Bestedingsvoorkeuren voor nieuw kabinet (minder en meer geld) naar stemintentie, bevolking van 18+, augustus 2025 (in nettosteun)^{a, b}

a De nettosteun is % mensen dat (veel) meer geld voor een doeleinde wil - % mensen dat (veel) minder geld wil toekennen aan een doeleinde. Negatieve cijfers betekenen dat de meerderheid van de groep hierop wil bezuinigen. Positieve cijfers betekenen dat de meerderheid er meer geld aan wil uitgeven.

b Zie tabel A3 voor de significantietoetsen van de verschillen tussen kiezersgroepen.

Bron: COB-LISS augustus 2025

Verantwoording

Doel van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven

In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) volgt en duidt het Sociaal en Cultureel Planbureau de Nederlandse publieke opinie. Het onderzoek heeft de volgende doelstellingen:

- Het in beeld brengen van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in en houdingen van de Nederlandse bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en vraagstukken.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke vraagstukken door enquêtegegevens over de publieke opinie in perspectief te plaatsen en uit te diepen met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Onderzoek voor het derde bericht van 2025

In dit bericht staat de meest actuele meting van Nederland in Beeld (NIB) centraal. Het enquêteonderzoek hiervoor is uitgevoerd in voorjaar 2025 (van maart tot en met juni 2025) door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In deze periode deden 2289 mensen mee (1554 online, 732 face-to-face, 3 telefonisch). Het voorlopige responspercentage van deze deelmeting is ongeveer 50,2%. Omdat we in dit onderzoek ontwikkelingen per deelmeting willen laten zien, maken we gebruik van een gecombineerd bestand van gewogen deelmetingen. Dit levert soms heel kleine (weeg)verschillen op ten opzichte van de gewogen jaarbestanden. De definitieve respons zal worden bepaald na oplevering van het totale jaarbestand en als hier gebruik van wordt gemaakt in een toekomstig COB-bericht worden gerapporteerd.¹⁴ De NIB-resultaten zijn gewogen met een additief weegmodel op basis van inkomen, herkomst, type huishouden, provincies plus de vier grootste gemeenten en geslacht x leeftijd.

Open vragen in het LISS-panel in augustus 2025

In de NIB-enquête stellen we respondenten twee open trefwoordvragen (naar belangrijke maatschappelijke problemen en sterke punten in Nederland) en laten we mensen toelichten waarom zij het de goede of verkeerde kant op vinden gaan. Omdat er in de NIB-enquête verder geen ruimte is voor open vragen en open vragen een centraal onderdeel zijn van het *mixed method* COB-onderzoek, legden we respondenten van het LISS-panel in augustus 2025 aanvullend een aantal open vragen voor. Het LISS-panel is tot stand gekomen op basis van een kanssteekproef van huishoudens, door het CBS uit het populatieregister getrokken. Er is dus geen sprake van zelfaanmelding. De vragenlijsten worden online afgenomen en respondenten zonder computer en/of internetverbinding krijgen een eenvoudig te bedienen laptop in bruikleen om de vragenlijsten in te vullen. Zie [hier](#) voor meer informatie over het LISS-panel. In totaal hebben 1385 respondenten van 18 jaar en ouder in april 2025 de korte online enquête ingevuld, 1371 respondenten vulden de vragenlijst volledig in. Er zijn meerdere open vragen. Deze worden willekeurig verdeeld, zodat elke respondent twee open vragen krijgt om overbelasting te voorkomen. Tenzij anders vermeld, zijn in dit rapport de resultaten vanuit LISS gewogen op sekse, leeftijd en opleiding. Zie voor meer informatie over de onderzoeksverantwoording en de vragenlijst: Natalia Kieruj (CentERdata), [Aanvullend onderzoek COB – meting augustus 2025](#).

¹⁴ Bij deze definitieve bepaling van de respons zal nog een correctie plaatsvinden voor kaderfouten en oneigenlijke non-respons. We spreken van een kaderfout als het steekproefkader overcompleet is (bijvoorbeeld als er mensen in de steekproef zitten die verhuisd zijn naar het buitenland maar zich niet hebben uitgeschreven bij de gemeente), dan wel incompleet is (bijvoorbeeld als er mensen missen, omdat er geen adresgegevens bekend zijn). Het steekproefkader is daarmee geen perfecte weergave van de gewenste onderzoekspopulatie. Het uiteindelijke responspercentage gebaseerd op de jaarmeting zal daarom iets hoger uitvallen.

Weergave percentages en gemiddelden, toetsing verschillen en figuren

Bij het toetsen van verschillen door de tijd of tussen groepen hanteren we een significantieniveau van $p < 0,01$. In het rapport noemen we omwille van de leesbaarheid percentages, maar het is van belang om te zeggen dat die percentages schattingen zijn en onzekerheidsmarges kennen. Dat betekent dat de daadwerkelijke percentages voor de gehele Nederlandse bevolking (met andere woorden: als we iedereen in Nederland bevraagd zouden hebben) iets hoger of lager kunnen uitvallen dan de gerapporteerde percentages.

Nederland in Beeld is doorlopend enquêteonderzoek waaraan sinds juli 2021 dagelijks mensen deelnemen. In totaal deden 25.248 respondenten mee aan het NIB-onderzoek sinds juli 2021 (18.121 online, 7026 face-to-face en 101 telefonisch). Om het continue karakter van de dataverzameling weer te geven, presenteren we de gegevens in sommige figuren op basis van een gewogen voortschrijdend gemiddelde (*moving averages*). Het weergegeven percentage op een bepaalde dag is mede bepaald door het gemiddelde percentage in de zestig dagen vóór en ná die dag, waarbij de dagen dichterbij die dag zwaarder meetellen. Het gewicht van het percentage op de dag zelf weegt 61 keer mee in de berekening van het weergegeven percentage. Het gewicht voor de andere dagen neemt lineair af tot dag 60 (ervoor en erna) die nog één keer meetelt in de berekening van het weergegeven percentage. Aangezien het aantal respondenten per dag verschilt, is ook hiervoor gecontroleerd in de berekening van het percentage, waarbij de dagen gewogen worden naar het aantal respondenten dat op die dag de vragenlijst heeft ingevuld.

Literatuur

Alle eerdere COB-berichten zijn gratis te downloaden via [Continu Onderzoek Burgerperspectieven](#) > publicaties.

- Bovens, M. en A. Wille (2008). Deciphering the Dutch drop: Ten explanations for decreasing political trust in the Netherlands. In: *International Review of Administrative Sciences*, jg. 74, nr. 2, p. 283-305.
- Bovens, M. en A. Wille (2025). *Diplomademocratie: Opleiding als nieuwe scheidslijn*. Amsterdam: Prometheus.
- CBS (2025). *Consumenten opnieuw even negatief*. Geraadpleegd op 1 oktober via [www.cbs.nl/nl-nl-nieuws/2025/39/consumenten-opnieuw-even-negatief](http://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/39/consumenten-opnieuw-even-negatief).
- Dekker, P. en J. den Ridder (2018). *Lastige kwesties. Acht focusgroepen over vertegenwoordiging en stemmen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2024). Veranderingen in afkeer van de Haagse politiek. In: R. Voogd, K. Jacobs, M. Lubbers en N. Spierings (red.), *De verkiezingen van 2023. Van Onderstroom naar Doorbraak: Onvrede en Migratie* (p. 55-62). SKON.
- Geurkink, B. en E. Miltenburg (2023). *Somber over de samenleving?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kieskompas. (2025). *Uitbreidingen Defensie*. Geraadpleegd op 1 oktober 2025 via www.kieskompas.nl/nl/onderzoek/Uitbreidingen-Defensie.
- Kluzenaar, Y. de, G. ten Berge en J. Iedema (2025). *Klimaat en samenleving- Burgerperspectieven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Meer, T. van der (2024). *Waardenloze politiek. Hoe de Nederlandse politiek de kunst van het conflict verloor*. Amsterdam/Antwerpen: Querido Facto.
- Meer, T. van der en L. Jansen (2025). Pushing and Pulling: The Static and Dynamic Effects of Political Distrust on Support for Representative Democracy and its Rivals. In: *Political Behavior*, p. 1-23.
- Noije, L. van en J. den Ridder (2025). *Position paper: Instrumenteel rechtsstatelijk ethos onder Nederlanders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den en P. Dekker (2015). *Meer democratie, minder politiek?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Steenvoorden, E.H. (2016). *Social pessimism. A study of its conceptualization, causes, correlates and consequences*. Den Haag en Amsterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau en Universiteit van Amsterdam.
- Studiegroep Begrotingsruimte (2025). *De toekomst begint nu. 18e Studiegroep Begrotingsruimte*. Den Haag: Ministerie van Financiën.
- Tiemeijer, W.L. (2010). 't Is maar wat je democratie noemt... In: H. Dijkstra, P. den Hoed, J.W. Holtslag en S. Schouten (red.), *Het gezicht van de publieke zaak: openbaar bestuur onder ogen* (p. 205-240). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Willems, R. en W. Huijnk (2025). *Sociale en culturele ontwikkelingen 2025*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Colofon

Sociaal en Cultureel Planbureau

www.scp.nl

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 30
2594 AV Den Haag

Postadres

Postbus 16164
2500 BD Den Haag

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, oktober 2025

CONTINU ONDERZOEK BURGERPERSPECTIEVEN

COB

